

Funded by
the European Union

Instituti i Psikologjisë

unicef
for every child

Moduli mbi Psikologjinë Zhvillimore

Prill 2022

Moduli mbi Psikologjinë Zhvillimore

Instituti i Psikologjisë
Prof. Asoc. Dr. Liridona Jemini – Gashi

Prill 2022

Përmbajtja

Hyrje	5
Qëllimi i modulit.....	5
Perspektivat teorike mbi zhvillimin njerëzor	10
Zhvillimi fizik, motorik dhe kognitiv në foshnjëri	13
Zhvillimi psikosocial në foshnjëri.....	18
Zhvillimi fizik, motorik dhe kognitiv në moshën parashkollore	21
Zhvillimi psikosocial në moshën parashkollore.....	24
Zhvillimi fizik dhe kognitiv në fëmijërinë e mesme dhe të vonë.....	28
Zhvillimi psikosocial në fëmijërinë e mesme dhe të vonë.....	31
Zhvillimi fizik, kognitiv dhe psikosocial në adoleshencë.....	35
Literatura	40
Trajnimi mbi psikologjinë e zhvillimit	41
Vlerësimi i trajnimit.....	44

Ky modul trajnues është zhvilluar në kuadër të projektit regjional që ka për qëllim zbutjen e ndikimit të COVID-19 në jetën e fëmijëve dhe familjeve në Ballkanin Perëndimor dhe Turqi, i financuar nga Bashkimi Evropian dhe implementuar nga UNICEF në Ballkanin Perëndimor dhe Turqi, përfshirë edhe Kosovën.

Materialet, përmbajtja dhe pikëpamjet e shprehura në kuadër të këtij Moduli Trajnues janë ato të ekspertëve të angazhuar nga partnerët implementues të UNICEF-it në Kosovë, Insitutiti i Psikologjisë, dhe nuk përfaqësojnë domosdoshmërisht pikëpamjet e UNICEF-it apo të BE-së. Botimi nuk është redaktuar në standarde zyrtare të UNICEF-it për publikim dhe UNICEF-i nuk merr përsipër asnjë përgjegjësi për gabimet drejtshkrimore.

Hyrje

Psikologjia e zhvillimit studion të gjitha ndryshimet që lindin natyrshëm përgjatë gjithë jetës. Njohja e ndryshimeve fizike, motorike, kognitive dhe psikosociale të fëmijëve dhe adoleshentëve, është e një rëndësie të veçantë për punën e ofruesve të shërbimeve sociale. Të kuptuarit e këtyre aspekteve zhvillimore, është bazë e vlefshme për vlerësimin e gjendjes reale, sjelljes së fëmijëve dhe adoleshentëve, gjithnjë me qëllimin e ndërtimit të qasjeve të drejta dhe cilësore për përfituesit e shërbimeve sociale në përgjithësi. Moduli në fjalë, do të ofrojë të dhëna mbi aspektet zhvillimore për periudhën e foshnjërisë, moshës parashkollore, fëmijërisë së mesme dhe të vonë, si dhe adoleshencës.

Qëllimi i modulit

Njëra nga komponentet e projektit qëndron në zhvillimin e modulit për Psikologji Zhvillimore. Moduli dhe materialet që do të zhvillohen, do të përdoren për trajnimin e dhjetë trajnerëve të përzgjedhur në nivel kombëtarë dhe profesionistëve të tjerë të shërbimeve sociale në Kosovë.

Qëllimi i këtij moduli është ofrimi i njohurive mbi zhvillimin e ndryshimeve që lindin natyrshëm në jetën njerëzore. Pjesëmarrësit e trajnimit do të përfitojnë njohuri në fushën e psikologjisë së zhvillimit, me fokus në aspektet zhvillimore të fëmijëve dhe adoleshentëve, me qëllim të përgatitjes së tyre për njohje, kuptim e vlerësim të sjelljes dhe komponenteve të tjera zhvillimore. Njohja e zhvillimit fizik, kognitiv, dhe psikosocial të fëmijëve dhe adoleshentëve, është një bazë e vlefshme për mundësi mbështetje dhe intervenimi. Për më tepër, temat që përfshinë moduli në fjalë, përmes pjesëmarrësve të trajnimit, do të transmetohen edhe tek punëtorët e tjerë që gjenden në vijën e parë të frontit për mbrojtjen e fëmijëve dhe adoleshentëve.

Përshkrimi i detajuar i secilit sesion, përfshirë rezultatet e pritura dhe metodologjinë, është dhënë në tabelën 1, si dhe në përmbajtjen më poshtë.

Moduli 1: Psikologjia zhvillimore		
Dita e parë		
Hapja e sesionit	Kohëzgjatja: 15 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Konteksti i përgjithshëm i modulit të trajnimit Qëllimi i modulit të trajnimit Temat kryesore të mbuluara nga programi i trajnimit Prezantimi i pjesëmarrësve dhe pritjeve të tyre 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Pjesëmarrësit do ta kenë të qartë arsyeshmërinë e programit të trajnimit dhe qëllimin e tij; Pjesëmarrësit dhe trajnerët pajtohen për temat dhe çështjet kryesore që do të mbulohen nga programi i trajnimit. 	Prezantim dhe diskutim.
Perspektivat teorike mbi zhvillimin njerëzor	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Teoria e Frojdit mbi zhvillimin psikoseksual Teoria e Eriksonit mbi Zhvillimin Psikosocial Teoria e Piaget mbi Zhvillimin Kognitiv Teoritë bihejvioriste mbi zhvillimin Teoria e Bowlby-t mbi atashimin Teoria e Bandura-s mbi të mësuarit social Teoria Sociokulturore e Vygotsky 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të kuptojnë rëndësinë e zhvillimit të fëmijëve nga këndvështrime sociale dhe kulturore; Të kuptojnë dhe analizojnë procesin e zhvillimit nga perspektivat përkatëse teorike; Të analizojnë dhe vlerësojnë qasjet teorike që mbështesin zhvillimin e fëmijëve. 	Prezentim Reflektim Diskutim
Zhvillimi fizik dhe kognitiv në foshnjëri	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Zhvillimi fizik dhe motorik Reflekset dhe aftësitë motorike Ndikimet kulturore Roli i trurit në zhvillimin fizik Zhvillimi kognitiv Ndijimi dhe perceptimi Të mësuarit Kujtesa Gjuha 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen më ndryshimet e natyrshme të zhvillimit fizik, zhvillimit motorik dhe zhvillimit kognitiv në foshnjëri; Të kuptojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive në foshnjëri; Të vlerësojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive në kontekst të sjelljes dhe mbrojtjes së foshnjeve. 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Diskutime

Zhvillimi psikosocial në foshnjëri	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Shëndeti i fëmijës Marrëdhënia e foshnjës me prindërit / kujdestarët Atashimi Emocionet Zhvillimi i konceptit për veten 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen me konceptet bazë mbi zhvillimin psikosocial të foshnjërisë; Të kuptojnë çështje të rëndësishme mbi shëndetin, emocionet, atashimin, ankthin nga të panjohurit, zhvillimin e konceptit për veten; Të analizojnë dhe vlerësojnë karakteristikat e zhvillimit psikosocial, në kontekst të sjelljes dhe mbrojtjes së foshnjeve. 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Video Diskutime
Zhvillimi fizik, kognitiv dhe gjuhësor në moshën parashkollore	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Ndryshimet fizike Zhvillimi i trurit Aftësitë motorike Shëndeti Zhvillimi kognitiv Kujtesa Gjuha 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen me ndryshimet e natyrshme të zhvillimit fizik, zhvillimit motorik dhe zhvillimit kognitiv të fëmijëve të moshës parashkollore; Të kuptojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive të fëmijëve të moshës parashkollore; Të vlerësojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive në kontekst të sjelljes dhe mbrojtjes së fëmijëve të moshës parashkollore. 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Diskutime
Zhvillimi psikosocial në moshën parashkollore	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Marrëdhëniet familjare Vëllezërit e motrat Rrethanat familjare dhe klasa shoqërore Miqtë dhe shokët e lojës Vetë-koncepti dhe vetëvlerësimi Abuzimi Stresi tek fëmijët e vegjël 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen me konceptet bazë të zhvillimit psikosocial të fëmijëve të moshës parashkollore; Të kuptojnë zhvillimin e konceptit për veten të fëmijëve të moshës parashkollore; Të kuptojnë rëndësinë e marrëdhënies midis familjes dhe fëmijës, si dhe çështje të rëndësishme të ndërlidhura me këtë marrëdhënie; Të kuptojnë rëndësinë e marrëdhënies midis bashkëmoshatarëve, si dhe çështje të rëndësishme të ndërlidhura me këtë marrëdhënie; Të kuptojnë lojën dhe rolin që ka loja në aspektin zhvillimor dhe trajtues të fëmijëve; Të kuptojnë stresin dhe efektet që mund të shkaktojë stresi tek fëmijët e moshës parashkollore; Të kuptojnë, analizojnë e vlerësojnë abuzimin fëmisor. 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Video Diskutime

Dita e dytë e trajnimit		
Zhvillimi fizik dhe kognitiv në fëmijërinë e mesme dhe të vonë	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Zhvillimi fizik Zhvillimi i trurit dhe sistemit nervor Zhvillimi kognitiv Kujtesa Inteligjenca e fëmijërisë 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen me ndryshimet e natyrshme të zhvillimit fizik, zhvillimit motorik dhe zhvillimit kognitiv të fëmijëve në fëmijërinë e mesme; Të kuptojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive të fëmijëve në fëmijërisë e mesme; Të vlerësojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive në kontekst të sjelljes dhe mbrojtjes së fëmijëve në periudhën e fëmijërisë së mesme. 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Diskutime
Zhvillimi psikosocial në fëmijërinë e mesme dhe të vonë	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Marrëdhëniet familjare Miqësia Presioni i bashkëmoshatarëve Seksualiteti Stresorët Abuzimi Vetëkoncepti Kognicioni social 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen me konceptet bazë të zhvillimit psikosocial të fëmijëve në periudhën e fëmijërisë së mesme; Të kuptojnë dhe vlerësojnë zhvillimin e koceptit për veten, vetëvlerësimit dhe kognicionit social të fëmijëve në periudhën e fëmijërisë së mesme; Të kuptojnë dhe vlerësojnë zhvillimin e arsytimit moral të fëmijëve në periudhën e fëmijërisë së mesme; Të kuptojnë rëndësinë e marrëdhënies së fëmijëve të kësaj grupmoshe me familjen dhe bashkëmoshatarët, si dhe çështje të rëndësishme të ndërlidhura me këto marrëdhënie; 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Video Diskutime
Zhvillimi fizik dhe kognitiv në adoleshencë	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
Çështjet kryesore: <ul style="list-style-type: none"> Zhvillimi fizik Zhvillimi kognitiv Zhvillimi moral dhe gjykimi 	Rezultatet e pritura: <ul style="list-style-type: none"> Të njihen me ndryshimet e natyrshme të zhvillimit fizik, zhvillimit motorik dhe zhvillimit kognitiv të adoleshentëve; Të kuptojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive të adoleshentëve; Të vlerësojnë karakteristikat fizike, motorike dhe kognitive në kontekst të sjelljes dhe mbrojtjes së adoleshentëve. 	Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Diskutime

Zhvillimi psikosocial në adoleshencë	Kohëzgjatja: 45 minuta	Metodologjia
<p>Çështjet kryesore:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kërkimi i identitetit • Seksualiteti • Identiteti dhe Orientimi Seksual • Çështjet shëndetësore • Depresioni • Abuzimi me substanca • Delikuenca e të miturve 	<p>Rezultatet e pritura:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Të njihen me konceptet bazë të zhvillimit psikosocial në adoleshencë; • Të kuptojnë dhe vlerësojnë çështjet rreth formimit të identitetit të adoleshentëve; • Të kuptojnë rëndësinë e marrëdhënies së adoleshentëve me familjen dhe bashkëmoshatarët, si dhe çështje të rëndësishme të ndërlidhura me këto marrëdhënie; • Të kuptojnë dhe vlerësojnë sjelljet e rrezikshme në të cilat mund të përfshihen adoleshentët; • Të kuptojnë dhe vlerësojnë gjendjet si depresionin dhe vetëvrasjen në adoleshencë. 	<p>Prezantimet Reflektim Aktivitet grupor Video Diskutime</p>

Perspektivat teorike mbi zhvillimin njerëzor

Psikologjia e zhvillimit është studimi shkencor i ndryshimeve që ndërliken me moshën gjatë gjithë jetës njerëzore. Si disiplinë e kërkimit shkencor, psikologjia e zhvillimit i njeh njerëzit e të gjitha shoqërive dhe kulturave si qenie që janë “në proces”, ose vazhdimisht në rritje dhe ndryshim. Kjo disiplinë identifikon aspektet biologjike, psikologjike dhe sociale që ndërveprojnë për të ndikuar në procesin në rritje të jetëgjatësisë njerëzore.

Pse fëmijët sillen në mënyra të caktuara? A lidhet sjellja e tyre me moshën, marrëdhëniet familjare apo temperamentet individuale? Psikologët e zhvillimit përpiqen t’u përgjigjen pyetjeve të tilla, si dhe të kuptojnë, shpjegojnë dhe parashikojnë sjelljet që ndodhin gjatë gjithë jetës. Për të kuptuar zhvillimin njerëzor, një sërë teorish të ndryshme të zhvillimit të fëmijës janë shfaqur për të shpjeguar aspekte të ndryshme të rritjes njerëzore. Teoritë e zhvillimit të fëmijëve fokusohen në shpjegimin se si fëmijët ndryshojnë dhe rriten gjatë fëmijërisë. Teori të tilla përqendrohen në aspekte të ndryshme të zhvillimit, duke përfshirë rritjen sociale, emocionale dhe kognitive.

Teoria e Frojdit mbi zhvillimin psikoseksual

Teoria psikoanalitike filloi me punën e Sigmund Freud. Nëpërmjet punës së tij klinike me pacientët që vuanin nga sëmundje mendore, Frojdi arriti të besonte se përvojat e fëmijërisë dhe dëshirat e pavetëdijshme ndikuan në sjellje. Frojdi propozoi një nga teoritë e mëdha më të njohura të zhvillimit të fëmijëve. Sipas teorisë psikoseksuale të Frojdit, zhvillimi i fëmijës ndodh në një sërë fazash të fokusuar në zona të ndryshme kënaqësie të trupit: faza orale, anale, falike, latente dhe gjenitale. Gjatë çdo faze, fëmija ndeshet me konflikte që luajnë një rol të rëndësishëm në rrjedhën e zhvillimit. Sipas Frojdit, konfliktet që ndodhin gjatë secilës prej këtyre fazave mund të kenë një ndikim të përjetshëm në personalitet dhe sjellje.

Teoria e tij sugjeroi që energjia e epshit ishte e përqendruar në zona të ndryshme erogjene në faza të veçanta. Dështimi për të përparuar nëpër një fazë mund të rezultojë në fiksion në atë pikë të zhvillimit, për të cilin Frojdi besonte se mund të kishte një ndikim në sjelljen e të rriturve.

Pra, çfarë ndodh kur fëmijët përfundojnë çdo fazë? Dhe çfarë mund të rezultojë nëse një fëmijë ecën keq gjatë një pike të caktuar të zhvillimit? Përfundimi me sukses i çdo faze çon në zhvillimin e një personaliteti të shëndetshëm të rritur. Dështimi për të zgjidhur konfliktet e një faze të caktuar mund të rezultojë në fiksion që më pas mund të kenë ndikim në sjelljen e të rriturve. Derisa disa teori të tjera të zhvillimit të fëmijëve sugjerojnë se personaliteti vazhdon të ndryshojë dhe të rritet gjatë gjithë jetës, Frojdi besonte se ishin përvojat e hershme ato që luajtën rolin më të madh në formësimin e zhvillimit, kryesisht në 5 vitet e para të jetës.

Teoria e Eriksonit mbi Zhvillimin Psikosocial

Teoria psikoanalitike ishte një forcë jashtëzakonisht me ndikim gjatë gjysmës së parë të shekullit të njëzetë. Të frymëzuar dhe të ndikuar nga Frojdi, vazhduan të zgjeroheshin mbi idetë e Frojdit dhe të zhvillonin teoritë e tyre. Nga këta neofrojidianë, idetë e Erik Erikson janë bërë ndoshta më të njohurat. Teoria e zhvillimit psikosocial me tetë faza e Eriksonit përshkruan rritjen dhe ndryshimin gjatë gjithë jetës, duke u fokusuar në ndërveprimin social dhe konfliktet që lindin gjatë fazave të ndryshme të zhvillimit.

Ndërsa teoria e Eriksonit për zhvillimin psikosocial kishte disa ngjashmëri me atë të Frojdit, ajo është në mënyrë dramatike e ndryshme në shumë mënyra. Në vend që të fokusohet tek interesi seksual si një forcë lëvizëse në zhvillim, Eriksoni besonte se ndërveprimi shoqëror dhe përvoja luanin role vendimtare. Teoria e tij me tetë faza të zhvillimit njerëzor përshkroi këtë proces që nga foshnjëria deri në vdekje: Faza 1: Besimi kundrejt Mosbesimit, Faza 2: Autonomia kundrejt Turpit dhe Dyshimit, Faza 3: Iniciativa kundrejt fajit, Faza 4: Industria kundër inferioritetit, Faza 5: Identiteti kundrejt Konfuzionit, Faza 6: Intimiteti kundrejt izolimit, Faza 7: Gjenerimi kundrejt stagnimit dhe Faza 8: Integriteti kundrejt Dëshpërimit. Gjatë çdo faze, njerëzit përballen me një konflikt zhvillimor që ndikon në funksionimin e mëvonshëm dhe rritjen e mëtejshme.

Ndryshe nga shumë teori të tjera zhvillimore, teoria psikosociale e Erik Eriksonit fokusohet në zhvillimin gjatë gjithë jetës. Në çdo fazë, fëmijët dhe të rriturit përballen me një krizë zhvillimi që shërben si një pikë kthese e madhe. Menaxhimi i suksesshëm i sfidave të çdo faze çon në shfaqjen e një virtyti psikologjik të përgjeshëm.

Teoria e Piaget mbi Zhvillimin Kognitive

Teoria kognitive ka të bëjë me zhvillimin e proceseve të mendimit të një personi. Ai gjithashtu shikon se si këto procese të mendimit ndikojnë në mënyrën se si ne kuptojmë dhe ndërveprojmë me botën. Teoricieni Jean Piaget propozoi një nga teoritë më me ndikim të zhvillimit kognitiv. Piaget propozoi një ide që duket e qartë tani, por ndihmoi në revolucionarizimin e mënyrës se si mendojmë për zhvillimin e fëmijëve: fëmijët mendojnë ndryshe nga të rriturit.

Teoria e tij kognitive synon të përshkruajë dhe shpjegojë zhvillimin e proceseve të menduarit dhe gjendjeve mendore. Ai gjithashtu shikon se si këto procese të mendimit ndikojnë në mënyrën se si ne kuptojmë dhe ndërveprojmë me botën. Piaget më pas propozoi një teori të zhvillimit kognitiv për të llogaritur hapat dhe sekuencën e zhvillimit intelektual të fëmijëve.

Faza sensorimotorike: Një periudhë kohore midis lindjes dhe moshës dyvjeçare gjatë së cilës njohuria e një foshnjeje për botën është e kufizuar në perceptimet e tij/saj shqisore dhe aktivitetet motorike. Sjelljet janë të kufizuara në përgjigjet e thjeshta motorike të shkaktuara nga stimujt ndijor.

Faza para operacionale: Një periudhë midis moshës 2 dhe 6 vjeç gjatë së cilës një fëmijë mëson të përdorë gjuhën. Gjatë kësaj faze, fëmijët nuk e kuptojnë ende logjikën konkrete, nuk mund ta manipulojnë mendërisht informacionin dhe nuk janë në gjendje të marrin këndvështrimin e njerëzve të tjerë.

Faza konkrete operacionale: Një periudhë midis moshës 7 dhe 11 vjeç gjatë së cilës fëmijët fitojnë një kuptim më të mirë të operacioneve mendore. Fëmijët fillojnë të mendojnë logjikisht për ngjarje konkrete, por kanë vështirësi të kuptojnë koncepte abstrakte ose hipotetike.

Faza operacionale formale: Një periudhë nga mosha 12 deri në moshën madhore kur njerëzit zhvillojnë aftësinë për të menduar për koncepte abstrakte. Aftësi të tilla si mendimi logjik, arsyetimi deduktiv dhe planifikimi sistematik shfaqen gjithashtu gjatë kësaj faze.

Teoritë bihevioriste mbi zhvillimin

Gjatë gjysmës së parë të shekullit të njëzetë, një shkollë e re e mendimit e njohur si biheviorizëm u ngrit për t'u bërë një forcë dominuese brenda psikologjisë. Bihevioristët besonin se psikologjia duhej të fokusohet vetëm në sjelljet e vëzhgueshme dhe të matshme në mënyrë që të bëhej një disiplinë më shkencore. Sipas perspektivës bihevioriste, e gjithë sjellja njerëzore mund të përshkruhet në terma të ndikimeve mjedisore. Disa bihevioristë, si John B. Watson dhe B.F. Skinner, këmbëngulën se të mësuarit ndodhë thjesht përmes proceseve të shoqërimit dhe përforcimit.

Teoritë e sjelljes së zhvillimit të fëmijëve fokusohen në mënyrën se si ndërveprimi mjedisor ndikon në sjellje dhe bazohet në teoritë e teoricienëve si John B. Watson, Ivan Pavlov dhe B. F. Skinner. Këto teori kanë të bëjnë vetëm me sjellje të vëzhgueshme. Zhvillimi konsiderohet si një reagim ndaj shpërblimeve, ndëshkimeve, stimujve dhe përforcimit. Kjo teori ndryshon në mënyrë të konsiderueshme nga teoritë e tjera të zhvillimit të fëmijëve, sepse nuk merr parasysh mendimet ose ndjenjat e brendshme. Në vend të kësaj, fokusohet thjesht në mënyrën se si përvoja e formëson atë që jemi.

Dy lloje të rëndësishme të të mësuarit që dolën nga kjo qasje ndaj zhvillimit janë kushtëzimi klasik dhe kushtëzimi operant. Kushtëzimi klasik përfshin të mësuarit duke çiftuar një stimul të natyrshëm me një stimul më parë neutral. Kushtëzimi operant përdor përforcimin dhe ndëshkimin për të modifikuar sjelljet.

Teoria e Bowlby-t mbi atashimin

Ka shumë studime mbi zhvillimin social të fëmijëve. John Bowlby propozoi një nga teoritë më të hershme të zhvillimit shoqëror. Bowlby besonte se marrëdhëniet e hershme me kujdestarët luajnë një rol të madh në zhvillimin e fëmijës dhe vazhdojnë të ndikojnë në marrëdhëniet shoqërore gjatë gjithë jetës. Teoria e atashimit së Bowlby sugjeroi që fëmijët lindin me një nevojë të lindur për të krijuar lidhje. Lidhje të tilla ndihmojnë në mbijetesë duke siguruar që fëmija të marrë kujdes dhe mbrojtje. Jo vetëm kaq, por këto lidhje karakterizohen nga modele të qarta të sjelljes dhe motivimit.

Me fjalë të tjera, si fëmijët ashtu edhe kujdestarët përfshihen në sjellje të krijuara për të siguruar afërsinë. Fëmijët përpiqen të qëndrojnë afër dhe të lidhur me kujdestarët e tyre, të cilët nga ana e tyre ofrojnë një strehë të sigurt dhe një bazë të sigurt për eksplorim. Studiuesit kanë zgjeruar gjithashtu punën origjinale të Bowlby dhe kanë sugjeruar që ekzistojnë një sërë stilesh të ndryshme të lidhjes. Fëmijët që marrin mbështetje dhe kujdes të vazhdueshëm kanë më shumë gjasa të zhvillojnë një stil të sigurt lidhjeje, ndërsa ata që marrin kujdes më pak të besueshëm mund të zhvillojnë një stil ambivalent, shmangës ose të çorganizuar.

Teoria e Bandura-s mbi të mësuarit social

Teoria e të mësuarit social bazohet në punën e psikologut Albert Bandura. Bandura besonte se procesi i kushtëzimit dhe përforcimit nuk mund të shpjegonte mjaftueshëm të gjithë mësimin njerëzor. Sipas teorisë së të mësuarit social, sjelljet mund të mësohen edhe nëpërmjet vëzhgimit dhe modelimit. Duke vëzhguar veprimet e të tjerëve, duke përfshirë prindërit dhe bashkëmoshatarët, fëmijët zhvillojnë aftësi të reja dhe marrin informacione të reja. Teoria e zhvillimit të fëmijëve e Bandura-s sugjeron që vëzhgimi luan një rol kritik në të mësuarit, por ky vëzhgim nuk duhet domosdoshmërisht të marrë formën e shikimit të një modeli të drejtpërdrejtë.

Në vend të kësaj, njerëzit mund të mësojnë gjithashtu duke dëgjuar udhëzime verbale për mënyrën e kryerjes së një sjelljeje, si dhe duke vëzhguar personazhe realë ose të trilluar që shfaqin sjellje në libra ose filma.

Teoria sociokulturore e Vygotsky

Një psikolog tjetër i quajtur Lev Vygotsky propozoi një teori thelbësore të të mësuarit që ka vazhduar të jetë shumë me ndikim, veçanërisht në fushën e arsimit. Ashtu si Piaget, Vygotsky besonte se fëmijët mësojnë në mënyrë aktive dhe nëpërmjet përvojave praktike. Teoria e tij sociokulturore sugjeroi gjithashtu se prindërit, kujdestarët, bashkëmoshatarët dhe kultura në përgjithësi ishin përgjegjës për zhvillimin e funksioneve të rendit më të lartë. Sipas Vygotsky-t, të mësuarit është një proces i natyrshëm shoqëror. Nëpërmjet ndërveprimit me të tjerët, të mësuarit integrohet në të kuptuarit e botës nga një individ.

Zhvillimi fizik, motorik dhe kognitiv në foshnjëri

Zhvillimi fizik dhe motorik

Foshnjat (nga lindja deri në moshën 1 vjeçare) dhe të vegjlit (mosha 1 deri në 2 vjeç) rriten shpejt; ndryshimet trupore janë të shpejta dhe të thella. Zhvillimi fizik i referohet ndryshimeve biologjike që pësojnë fëmijët me kalimin e moshës. Aspekte të rëndësishme që përcaktojnë ecurinë e zhvillimit fizik në foshnjëri dhe fëmijëri përfshijnë ndryshimet fizike dhe të trurit; zhvillimi i refleksive, aftësive motorike, ndjesive, perceptimeve dhe aftësive të të mësuarit; dhe çështjet shëndetësore. Katër javët e para të jetës quhen periudha neonatale.

Rritja fizike është veçanërisht e shpejtë gjatë 2 viteve të para. Peshja e foshnjës në lindje në përgjithësi dyfishohet pas 6 muajsh dhe trefishohet në ditëlindjen e parë të foshnjës. Madhësia e kokës së një foshnje zvogëlohet në proporcion nga 1/3 e të gjithë trupit në lindje, në 1/4 në moshën 2 vjeç, në 1/8 në moshën madhore.

Zhvillimet e trurit të fetusit dhe neonatalit janë gjithashtu të shpejta. Zonat e poshtme ose nënkortikale të trurit (përgjegjëse për funksionet themelore të jetës, si frymëmarrja) zhvillohen së pari, të ndjekura nga zonat më të larta ose zonat kortikale (përgjegjëse për të menduarit dhe planifikimin). Shumica e ndryshimeve të trurit ndodhin para lindjes dhe menjëherë pas lindjes. Në lindje, truri i të porsalindurit peshon vetëm 25 përqind të trurit të një të rrituri. Deri në fund të vitit të dytë, truri peshon rreth 80 përqind; nga puberteti, ai peshon gati 100 përqind të trurit të një të rrituri.

Reflekset dhe aftësitë motorike

Për shkak se foshnjat nuk mund të funksionojnë vetë, të porsalindurit kanë aftësi specifike të integruara ose të lidhura paraprakisht për qëllime mbijetese dhe përshtatëse. Reflekset janë reagime automatike ndaj stimulimit që u mundësojnë foshnjave të përgjigjen mjedisit përpara se të ketë ndodhur ndonjë mësim. Për shembull, foshnjat thithin automatikisht kur paraqiten me një thithkë, kthejnë kokën kur flet prindi, kapin gishtin që është i shtypur në dorë dhe tremben kur ekspozohen ndaj zhurmave të forta. Disa reflekse, të tilla si pulsimi, janë të përhershme. Të tjera, të tilla si kapja, zhduken pas disa muajsh dhe përfundimisht bëhen përgjigje vullnetare.

Aftësitë motorike ose aftësitë e sjelljes zhvillohen në lidhje me rritjen fizike. Me fjalë të tjera, foshnjat duhet të mësojnë të përfshihen në aktivitete motorike brenda kontekstit të trupave të tyre në ndryshim. Në moshën 1 muajshe, foshnjat mund të ngrenë mjekrën e tyre ndërsa shtrihen në bark. Brenda një muaji tjetër, foshnjat mund të ngrenë gjoksin nga i njëjti pozicion. Në muajin e katërt, foshnjat mund të kapin zhurmat, si dhe të ulen me mbështetje. Në muajin e pestë, foshnjat mund të rrokullisen, dhe në muajin e tetë, foshnjat mund të jenë në gjendje të ulen pa ndihmë. Në moshën rreth 10 muajshe, fëmijët e vegjël mund të qëndrojnë duke mbajtur një objekt për mbështetje. Në rreth 14 muaj, fëmijët e vegjël mund të qëndrojnë në këmbë dhe ndoshta edhe të ecin. Sigurisht, këto mosha për çdo moment historik të aftësive motorike janë mesatare; ritmet e zhvillimeve fizike dhe motorike ndryshojnë tek fëmijët në varësi të një sërë faktorësh, duke përfshirë trashëgiminë, sasinë e aktivitetit në të cilin fëmija merr pjesë dhe sasinë e vëmendjes që merr fëmija.

Zhvillimi motorik ndjek modelet cefalokaudale (qendër dhe e sipërme të trupit) dhe proximodistale (ekstremitetet dhe trupi i poshtëm), në mënyrë që aftësitë motorike të rafinohen

fillimisht nga qendra dhe pjesa e sipërme e trupit dhe më vonë nga ekstremitetet dhe trupi i poshtëm. Për shembull, gëlltitja rafinohet përpara ecjes dhe lëvizjet e krahëve rafinohen para lëvizjeve të duarve.

Që nga lindja, foshnjat duan të eksplorojnë botën e tyre. Ndërsa çdo fëmijë ka orarin e tij ose të saj për zhvillimin dhe zotërimin e aftësive të reja, foshnjat shpesh janë të etur që herët të lëvizin gojën, sytë dhe trupin e tyre drejt njerëzve dhe objekteve që i ngushëllojnë ose i interesojnë. Ata vazhdojnë të praktikojnë aftësi që i lejojnë të lëvizin më pranë objekteve të dëshiruara. Vëzhgimi i vazhdueshëm dhe bisedat e shpeshta me familjet e tyre mund t'ju ndihmojnë të mësoni se çfarë janë në gjendje të bëjnë foshnjat dhe të vegjlit, çfarë po mësojnë të bëjnë dhe në cilat fusha mund të përdorin mbështetjen tuaj.

Ndikimet kulturore

Për shkak se kultura formon shumë pjesë të zhvillimit të një foshnjeje dhe të vogëlushëve, ju duhet të kuptoni praktikatat, besimet dhe vlerat e familjeve që mbështesni. Pa këtë kuptim, është e vështirë të interpretohen sjelljet dhe zhvillimi i foshnjës. Për shembull, mund të besoni se është e rëndësishme t'i ndihmoni të vegjlit të mësojnë të bëhen të pavarur dhe të fillojnë të ushqehen duke përdorur aftësi të shkëlqyera motorike. Megjithatë, një familje mund të mos e shohë pavarësinë si të rëndësishme, sepse ata besojnë se është më e vlefshme të varemi nga njëri-tjetri.

Roli i trurit në zhvillimin fizik

Ju mund t'i vëzhgoni lehtësisht foshnjat që bëjnë lëvizje me trupin e tyre dhe përmirësojnë aftësitë e tyre fizike. Falë përparimeve në kërkime dhe teknologji, tani mund të shohim gjithashtu se si truri ndryshon dhe rritet gjersa zhvillohen fëmijët e vegjël. Në lindje, truri është 25 për qind e madhësisë së të rriturve dhe në moshën 5 vjeçare arrin 90 për qind të madhësisë së të rriturve. Ndërveprimet dhe përvojat e hershme të jetës së foshnjave dhe të vegjëlve i ndihmojnë ata ta kuptojnë botën dhe të krijojnë lidhje midis pjesëve të ndryshme të trurit. Këto përvoja dhe lidhje mbështetëse ndihmojnë në nxitjen e koordinimit dhe muskujve më të fortë. Hulumtimet na tregojnë se derisa foshnjat përsërisin dhe praktikojnë lëvizje të ndryshme, të tilla si kthimi i kokës ose kapja e një objekti, ata po ndërtojnë dhe mbajnë lidhje midis qelizave të trurit. Në thelb, truri është i zënë me kuptimin e përvojës.

Është e rëndësishme që foshnjat dhe të vegjlit të kenë kohë për këto përvoja të reja dhe të eksplorojnë botën përreth tyre me ju, si një kujdestar i rritur i besuar dhe i kujdesshëm. Përvoja e përsëritur e eksplorimit të sigurt së bashku i ndihmon foshnjat dhe fëmijët e vegjël të mësojnë se mund t'ju besojnë, duke siguruar gjithashtu që truri i tyre të fokusohet në të mësuarit, zhvillimin dhe krijimin e lidhjeve. Nëse foshnjat dhe të vegjlit nuk kanë të rritur që t'i edukojnë dhe që janë të përgjegjshëm në mbajtjen e tyre të sigurt, truri i tyre do të fokusohet instinktivisht në mbijetesë dhe do të ketë më pak mundësi për të krijuar dhe forcuar lidhjet për zhvillimin e mëtejshëm të aftësive, duke përfshirë rritjen fizike.

Zhvillimi kognitiv

Pjesa më e madhe e teorisë moderne të zhvillimit kognitiv buron nga puna e psikologut zviceran, Jean Piaget. Në vitet 1920, Piaget vuri re se aftësitë e arsytimit dhe të kuptuarit të fëmijëve ndryshonin në varësi të moshës së tyre. Piaget propozoi që të gjithë fëmijët të përparojnë përmes një sërë fazash kognitive të zhvillimit, ashtu siç përparojnë nëpër një sërë fazash fizike të zhvillimit. Sipas Piaget, shkalla me të cilën fëmijët kalojnë nëpër këto faza kognitive mund të ndryshojë, por djemtë dhe vajzat përfundimisht kalojnë nëpër të gjitha fazat, në të njëjtin rend.

Faza sensoromotorike e Piaget

Gjatë fazës sensoromotorike të Piaget (nga lindja deri në moshën 2 vjeç), foshnjat dhe të vegjlit mësojnë duke bërë: shikimin, dëgjimin, prekjen, kapjen dhe thithjen. Procesi i të mësuarit duket se fillon me koordinimin e lëvizjeve të trupit me të dhënat ndijore që vijnë. Gjersa foshnjat synojnë të ndërveprojnë me mjedisin, foshnjat mësojnë se veprime të caktuara çojnë në pasoja specifike. Këto përvoja janë fillimi i të kuptuarit të marrëdhënieve shkak-pasojë nga foshnjat.

Piaget e ndau stadin sensorimotor në gjashtë nënstaza. Në fazën 1 (lindja deri në muajin 1), foshnjat përdorin ekskluzivisht reflekset e tyre dhe aftësitë e tyre kognitive janë të kufizuara. Në fazën 2 (muaji 1 deri në 4), foshnjat përfshihen në sjellje që prodhojnë aksidentalisht efekte specifike. Foshnjat më pas përsërisin sjelljen për të marrë të njëjtin efekt. Një shembull është mësimi i foshnjës për të thithur një biberon pas një sërë përpjekjesh provë-gabim për të përdorur objektin e ri. Në fazën 3 (muaji 4 deri në 8), foshnjat fillojnë të eksplorojnë ndikimin e sjelljeve të tyre në mjedis. Në fazën 4 (muajti 8 deri në 12), foshnjat kryejnë me qëllim sjellje të drejtuara nga qëllimi. Qëndrueshmëria e objektit, ose njohuria se objektet jashtë shikimit ekzistojnë ende, mund të fillojë të shfaqet rreth muajit të 9-të ndërsa foshnjat kërkojnë objekte që janë të fshehura nga pamja. Në fazën 5 (muajt 12 deri në 18), fëmijët e vegjël eksplorojnë marrëdhëniet shkak-pasojë duke manipuluar qëllimisht shkaqet për të prodhuar efekte të reja. Për shembull, një fëmijë i vogël mund të përpiqet t'i bëjë prindërit e tij të buzëqeshin duke tundur duart ndaj tyre. Në fazën 6 (muajt 18 deri në 24), të vegjlit fillojnë të shfaqin mendimin përfaqësues (simbolik), duke demonstruar se ata kanë filluar të përvetësojnë simbolet si objekte, të tilla si njerëzit, vendet dhe gjërat. Fëmija në këtë fazë, për shembull, përdorë fjalë për t'iu referuar sendeve specifike, si qumështi, qeni, babi ose mamaja.

Modeli i Piaget prezanton disa koncepte të tjera të rëndësishme. Piaget i quajti proceset e lindura të të menduarit të foshnjës si skema. Në periudhën sensorimotorike, këto procese mendore koordinojnë informacionin ndijor, perceptues dhe motorik në mënyrë që foshnjat përfundimisht të zhvillojnë përfaqësime mendore. Me fjalë të tjera, reflekset ofrojnë bazën për skemat, të cilat nga ana e tyre ofrojnë bazën për të menduarit përfaqësues. Për shembull, një fëmijë në mënyrë të përsëritur prek dhe sheh zhurmën e tij dhe kështu mëson të identifikojë zhurmën duke formuar një imazh të brendshëm të tij.

Sipas Piaget, zhvillimi kognitiv ndodh nga dy procese: përshtatja dhe ekuilibri. *Përshtatja* përfshin fëmijët që ndryshojnë sjelljen e tyre për të përmbushur kërkesat e situatës dhe përbëhet nga dy nënprocese: asimilimi dhe akomodimi.

Asimilimi është aplikimi i koncepteve të mëparshme në koncepte të reja, siç është një fëmijë që i referohet një balene si peshk. *Akomodimi* është ndryshimi i koncepteve të mëparshme përballë informacionit të ri, si p.sh. një fëmijë që zbulon se disa krijesa që jetojnë në oqean nuk janë peshq dhe më pas i referohet saktë balenës si gjitar.

Ekuilibri është termi i Piaget për procesin bazë që qëndron në themel të aftësisë njerëzore për t'u përshtatur - është kërkimi i ekuilibrit midis vetes dhe botës. Ekuilibri përfshin përputhjen e funksionimit adaptiv të fëmijëve me kërkesat e situatës, si p.sh. kur një fëmijë kupton se ai është një anëtar i një familjeje dhe jo qendra e botës. Ekuilibri, i cili ndihmon në heqjen e mospërputhjeve midis realitetit dhe perspektivave personale, bën që fëmijët të lëvizin përgjatë rrugës së zhvillimit, duke i lejuar ata të marrin përshtatje dhe vendime gjithnjë e më efektive.

Ndijimi dhe perceptimi

Foshnjat me zhvillim tipik janë të afta për ndjesi, ose aftësi për t'iu përgjigjur informacionit shqisor në botën e jashtme. Këto foshnje lindin me organe shqisore funksionale, struktura të specializuara të trupit që përmbajnë receptorë shqisor, të cilët marrin stimuj nga mjedis. Receptorët ndijor e shndërrojnë energjinë mjedisore në sinjale të sistemit nervor që truri mund t'i kuptojë dhe interpretojë. Për shembull, receptorët shqisor mund t'i konvertojnë valët e dritës në imazhe vizuale. Shqisat njerëzore përfshijnë të parit, të dëgjuarit, të nuhaturit, të prekurit dhe të shijuarit.

Të porsalindurit janë shumë miopë, por mprehtësia vizuale ose aftësia zhvillohet shpejt. Megjithëse shikimi i foshnjave nuk është aq i mirë sa shikimi i të rriturve, foshnjat mund t'i përgjigjen vizualisht mjedisit të tyre që nga lindja. Foshnjat tërhiqen veçanërisht nga objektet e kontrasteve dritë-errësirë, siç është fytyra e njeriut. Perceptimi i thellësisë gjithashtu vjen brenda pak muajsh. Të porsalindurit gjithashtu mund t'i përgjigjen shijeve, aromave dhe tingujve, veçanërisht tingullit të zërit të njeriut. Në fakt, të porsalindurit mund të bëjnë pothuajse menjëherë dallimin midis kujdestarit kryesor dhe të tjerëve në bazë të shikimit, zërit dhe nuhatjes. Aftësitë shqisore të foshnjave përmirësohen ndjeshëm gjatë vitit të parë.

Perceptimi është procesi psikologjik me të cilin truri i njeriut përpunon të dhënat shqisore të mbledhura nga organet shqisore. Vizualisht, foshnjat janë të vetëdijshëm për thellësinë (marrëdhënien midis planit të parë dhe sfondit) dhe qëndrueshmërisë së madhësisë dhe formës (madhësia dhe forma e qëndrueshme e objekteve). Kjo aftësi e fundit është e nevojshme për foshnjat që të mësojnë rreth ngjarjeve dhe objekteve.

Të mësuarit

Të mësuarit është procesi që rezulton në një ndryshim relativisht të përhershëm në sjellje bazuar në përvojën. Foshnjat mësojnë në mënyra të ndryshme. Në kushtëzimin klasik (Pavlovian), të mësuarit ndodh nga shoqërimi kur një stimul që ngjall një reagim të caktuar lidhet me një stimul tjetër që fillimisht nuk e ka shkaktuar atë reagim. Pasi të dy stimujt lidhen në trurin e subjektit, stimuli i ri më pas shkaktonte të njëjtin reagim si origjinali. Për shembull, në eksperimentet e psikologut John B. Watson me "Albertin e Vogël" 11 muajsh në vitet 1920, Watson në mënyrë klasike e kushtëzoi Albertin që të frikësohej nga një mi i vogël i bardhë duke e shoqëruar shikimin e miut me një zhurmë të madhe e të frikshme. Mi i bardhë dikur neutral u bë më pas një stimul i frikshëm përmes të mësuarit shoqëruar. Foshnjat më të vogla se 3 muaj në përgjithësi nuk mësojnë mirë përmes kondicionimit klasik.

Në kushtëzimin operant (Skinnerian), të mësuarit ndodh nëpërmjet aplikimit të shpërblimeve dhe/ose ndëshkimeve. Përforcimet rrisin sjelljet, ndërsa dënimet zvogëlojnë sjelljet. Përforcimet pozitive janë stimuj të këndshëm që shtohen për të rritur sjelljen; përforcimet negative janë stimuj të pakëndshëm që hiqen për të rritur sjelljen. Për shkak se përforcimet gjithmonë rrisin sjelljen, përforcimi negativ nuk është i njëjtë me ndëshkimin. Për shembull, një prind që godet një fëmijë për ta bërë atë të mos sillet keq, po përdor dënimin, ndërsa një prind që i heq privilegjet një fëmije për ta bërë atë të studiojë më shumë, po përdor përforcim negativ. Formimi është aplikimi gradual i kushtëzimit operant. Për shembull, një foshnjë që mëson se buzëqeshja ngjall vëmendje pozitive prindërore, do t'u buzëqeshë më shumë prindërve. Foshnjat në përgjithësi reagojnë mirë ndaj kushtëzimit operant.

Në mësimin vëzhgues, të mësuarit arrihet duke vëzhguar dhe imituar të tjerët, si në rastin e një foshnjeje që mëson të duartrokas duke parë dhe imituar një vëlla ose vëlla më të madh. Kjo formë e të mësuarit është ndoshta mjeti më i shpejtë dhe më i natyrshëm me të cilin foshnjat dhe të vegjlit fitojnë aftësi të reja.

Kur lindin foshnja të shëndetshme, sistemet e tyre të brendshme, si frymëmarrja dhe ushqimi, zhvillohen dhe funksionojnë. Të gjithë foshnjat do të kërkojnë kujdes të përgjegjshëm nga të rriturit e dashur, ushqimin e duhur dhe mjedise të përshtatshme stimuluese për të mbështetur zhvillimin fizik më të mirë të mundshëm. Zhvillimi fizik i foshnjave ndodhë shpejt, dhe është thelbësore të kuptohet zhvillimi fizik gjatë fazave të ndryshme.

Kujtesa

Në qendër të zhvillimit të hershëm kognitiv është zhvillimi i kujtesës. Kujtesa është aftësia për të koduar, mbajtur dhe kujtuar informacionin me kalimin e kohës. Studiuesit në përgjithësi i referohen rezervave të memories shqisore (më pak se 1 sekondë), afatshkurtër (më pak se 30 sekonda) dhe afatgjata (të pacaktuara). Fëmijët nuk janë në gjendje të përshtaten ose të mësojnë nëse nuk janë në gjendje të kodojnë objekte, njerëz dhe vende dhe përfundimisht t'i kujtojnë ato nga kujtesa afatgjatë.

Megjithatë, studiuesit janë të paqartë për natyrën e saktë të kujtesës infantile. Faktet e paqarta në lidhje me kujtesën infantile përfshijnë sa zgjasin kujtime të tilla, si dhe sa lehtësisht merren kujtimet nga depozitat afatgjata. Provat sugjerojnë se foshnjat fillojnë të formojnë kujtime afatgjata gjatë 6 muajve të parë. Foshnjat mund të njohin dhe kujtojnë kujdestarët kryesorë, si dhe mjedisin e njohur. Përvojat e hershme të kujtesës ndihmojnë foshnjat dhe të vegjlit të kuptojnë konceptet dhe kategoritë bazë, të cilat të gjitha janë thelbësore për të kuptuar më plotësisht botën përreth tyre.

Gjuha

Aftësitë gjuhësore fillojnë të shfaqen gjatë 2 viteve të para. Psikolinguistët, specialistë në studimin e gjuhës, tregojnë se gjuha është një rritje e aftësisë së fëmijëve për t'i përdorur simbolet. Zhvillimi fizik përcakton kohën e zhvillimit të gjuhës. Me zhvillimin e trurit, parashkollorët fitojnë aftësinë për të menduar përfaqësues, i cili hedh themelet për gjuhën. Në këtë mënyrë, zhvillimi kognitiv përcakton edhe kohën e zhvillimit të gjuhës. Mësimi vëzhgues (imitimi) dhe kushtëzimi operant (përforcimi) luajnë rol të rëndësishëm në përvetësimin e hershëm të gjuhës. Fëmijët përforcohen të flasin në mënyrë kuptimplotë dhe të arsyeshme duke imituar gjuhën e kujdestarëve të tyre; nga ana tjetër, kujdestarët nxiten t'u përgjigjen në mënyrë kuptimplotë dhe të arsyeshme fëmijëve.

Psikolinguistët janë veçanërisht të interesuar për tre elementë të gjuhës: përmbajtja (çfarë nënkuptohet), forma (çfarë thuhet në të vërtetë) dhe përdorimi (si dhe kujt i thuhet). Psikolinguistët pohojnë se të gjithë anëtarët e racës njerëzore i përdorin këto tre elemente në një farë kombinimi për të komunikuar me njëri-tjetrin. Përvetësimi i gjuhës ndodh edhe brenda një konteksti social dhe kulturor. Agjentët socializues - anëtarët e familjes, bashkëmoshatarët, mësuesit dhe mediat - u mësojnë fëmijëve se si të mendojnë dhe të veprojnë në mënyra të pranueshme nga shoqëria. Fëmijët mësojnë për botën dhe shoqërinë ndërsa mësojnë të përdorin gjuhën.

Foshnjat dhe të vegjlit e kuptojnë gjuhën përpara se ta flasin; fëmijët kanë një gjuhë pranuese, ose një kuptim të fjalës së folur dhe të shkruar, përpara se të përvetësojnë gjuhën produktive, ose një aftësi për të përdorur fjalën e folur ose të shkruar. Përpara se të thonë fjalët e tyre të para, foshnjat llomotisin. Kjo do të thotë që foshnjat bëjnë tinguj të pakuptimtë ndërsa mësojnë të kontrollojnë vokalizimet e tyre. Deri në fund të vitit të parë, shumica e foshnjave shqiptojnë fjalë të vetme. Së shpejti foshnjat fillojnë të përdorin fjalë të vetme që përcjellin ide të plota. "Mama" (që do të thotë "Mama, eja këtu!") dhe "Qumësht!" (që do të thotë "Më jep pak qumësht!"). Kur fillojnë të bashkojnë fjalët për të formuar fjali, fëmijët fillimisht përdorin fjalimin telegrafik, në të cilin përdoren fjalët më kuptimplota, si "Dëshiron qumësht!"

Zhvillimi psikosocial në foshnjëri

Gjatë foshnjërisë dhe të vegjëlisë, fëmijët lidhen lehtësisht me të tjerët. Të rinjtë normalisht krijojnë marrëdhëniet e tyre fillestare primare me prindërit dhe anëtarët e tjerë të familjes. Për shkak se foshnjat varen plotësisht nga kujdestarët për ushqimin, veshjen, ngrohtësinë dhe edukimin, Erik Erikson përcaktoi se detyra kryesore e fëmijëve gjatë kësaj faze të parë psikosociale të jetës është të mësojnë t'u besojnë kujdestarëve të tyre. Ndërsa ata krijojnë marrëdhënie dhe zhvillojnë një ndjenjë të organizuar për veten, vitet e para të fëmijëve vendosin skenën për zhvillimin e menjëhershëm dhe të mëvonshëm psikosocial, duke përfshirë shfaqjen e sjelljes prosociale ose aftësinë për të ndihmuar, bashkëpunuar dhe komunikuar me të tjerët.

Personaliteti përfshin ato karakteristika të qëndrueshme psikologjike që e bëjnë çdo qenie njerëzore unike. Si fëmijët ashtu edhe të rriturit evidentojnë tipare të personalitetit (karakteristika afatgjata, si temperamentit) dhe gjendje (karakteristika të ndryshueshme, si humori). Ndërsa debati i konsiderueshëm vazhdon mbi origjinën dhe zhvillimin e personalitetit, shumica e ekspertëve pajtohen se tiparet dhe gjendjet e personalitetit formohen qysh herët në jetë. Një kombinim i ndikimeve trashëgimore, psikologjike dhe sociale ka shumë të ngjarë të jetë përgjegjës për formimin e personalitetit.

Foshnjat janë tipike egocentrike, ose të përqendruara te vetja, dhe kryesisht merren me përmbushjen e dëshirave fizike, siç është uria. Sigmund Freud e shihte këtë fokus në kënaqësinë fizike si një formë të vetëkënaqësisë. Për shkak se foshnjat janë veçanërisht të interesuara për aktivitetet që përfshijnë gojën (për shembull thithja dhe kafshimi), Frojdi e etiketoi vitin e parë të jetës si fazën orale të zhvillimit psikoseksual.

Sipas Frojdit, stimulimi shumë i vogël ose i tepërt i një zone të caktuar erogjene (zone e ndjeshme e trupit) në një fazë të caktuar psikoseksuale të zhvillimit çon në fiksion (fjalë për fjalë, ngecje) në atë fazë. Fiksionet e shumëfishta janë të mundshme në disa faza. Në rastin e foshnjave, fiksioni në fazën orale krijon tipare të personalitetit të të rriturve të përqendruara në gojë.

Shëndeti

Shëndeti i foshnjës duket se ndikon në sasinë e kohës dhe nivelin e ndërveprimit të prindërve / kujdestarëve me fëmijën. Funkcionimi tipik i sistemeve të ndryshme të trupit të të porsalindurit është jetik për shëndetin e tij afatshkurtër dhe afatgjatë. Më pak se 1 për qind e foshnjave përjetojnë trauma të lindjes ose lëndime të shkaktuara gjatë lindjes. Studimet longitudinale kanë treguar se trauma e lindjes, pesha e ulët në lindje dhe sëmundja e hershme mund të ndikojnë në shëndetin e mëvonshëm fizik dhe mendor, por zakonisht vetëm nëse këta fëmijë rriten në mjedise të varfëra. Shumica e foshnjave prirën të jenë mjaft të guximshëm dhe janë në gjendje të kompensojnë situatat më pak se ideale në fillim të jetës.

Ushqimi i dobët, higjiena dhe kujdesi mjekësor e ekspozojnë një fëmijë ndaj rreziqeve të panevojshme shëndetësore. Prindërit duhet të sigurohen që foshnja e tyre të ushqehet mirë, të jetë e pastër dhe të marrë kujdesin e duhur mjekësor. Për shembull, imunizimi i duhur është kritik në parandalimin e sëmundjeve të tilla ngjitëse si difteria, fruthi, shytat, rubeola dhe poliomieliti. Një specialist i licencuar i kujdesit shëndetësor mund t'u sigurojë prindërve grafikët që detajojnë vaksinimet e rekomanduara të fëmijërisë.

Marrëdhënia e foshnjës me prindërit / kujdestarët

Marrëdhënia e parë e foshnjës është përgjithësisht me anëtarët e familjes, të cilëve foshnja u shpreh një sërë emocionesh (dhe anasjelltas). Nëse lidhja sociale dhe emocionale midis foshnjës dhe familjes është në njëfarë mënyre e gabuar, fëmija nuk mund të zhvillojë kurorë besimin, vetëkontrollin ose arsyetimin emocional të nevojshëm për të funksionuar në mënyrë efektive në botë. Cilësia e marrëdhënies midis fëmijës dhe prindërve – veçanërisht kur fëmija është midis moshës 6 dhe 18 muajsh – duket se përcakton cilësinë e marrëdhënieve të mëvonshme të fëmijës.

Nëse kontakti fizik midis foshnjës dhe prindërve është kaq jetik për shëndetin emocional të foshnjës, dhe i rëndësishëm gjithashtu për prindërit, shumica e ekspertëve rekomandojnë që kontakti fizik të ndodhë sa më shpejt që të jetë e mundur pas lindjes. Foshnjat që janë marrës të kontaktit të menjëhershëm të nënës duket se qajnë më pak dhe janë më të lumtur dhe më të sigurt se foshnjat që nuk marrin kontakt të menjëhershëm të nënës. Për fat të mirë, foshnjat që ndahen nga prindërit e tyre në lindje nuk janë domosdoshmërisht të dënuar për një jetë me çrregullime mendore. Lidhja e menjëhershme është optimale, por foshnjat dhe prindërit mund ta kompensojnë më vonë një ndarje fillestare.

Atashimi

Atashimi është procesi kur një individ kërkon afërsi me një individ tjetër. Në ndërveprimet prind-fëmijë, lidhja është përgjithësisht e ndërsjellë dhe reciproke. Foshnja shikon dhe u buzëqesh prindërve, të cilët shikojnë dhe i buzëqeshin foshnjës. Në të vërtetë, komunikimi ndërmjet fëmijës dhe prindërve është themelor në këtë nivel, por është gjithashtu i thellë. Psikologu John Bowlby sugjeron që foshnjat lindin të paraprogramuar për sjellje të caktuara që garantojnë lidhjen me kujdestarët e tyre. E qara, ngjitja, buzëqeshja dhe gugatja e foshnjave janë krijuar për të nxitur ushqyerjen, mbajtjen, përqafimin dhe vokalizimin e prindërve. Prindërit mund të ndihmojnë në rrënjosjen e besimit tek foshnjat e tyre ndërsa fëmijët e tyre të mitur formojnë lidhje. Kontakti me sy, prekja dhe ushqimi në kohë janë ndoshta mënyrat më të rëndësishme. Këto veprime, natyrisht, janë edhe shprehje e dashurisë që prindërit kanë për fëmijët e tyre.

Atashimi është thelbësor për ekzistencën njerëzore, por edhe ndarja dhe humbja. Në fund të fundit, marrëdhëniet përfundimisht ndërpriten ose shpërbëhen vetë. Fëmijët duhet të mësojnë se asgjë njerëzore nuk është e përhershme, megjithëse mësimi i këtij koncepti nuk është i lehtë. Fëmijët ndërmjet moshës 7 dhe 24 muajsh përjetojnë ankth ndarjeje ose ankth nga perspektiva për t'u lënë vetëm në një vend të panjohur. I lidhur me ankthin e ndarjes është ankthi i të huajve, ose shqetësimi në prani të njerëzve të panjohur. Ndarja dhe ankthet e të huajve janë tregues të fortë të procesit të lidhjes, pasi fëmija tani mund të bëjë dallimin midis stimujve të njohur dhe të panjohur. Fëmijët pa lidhje të shumëfishta (që u mungojnë marrëdhëniet me njerëz të ndryshëm nga kujdestarët kryesorë) duket se kanë më shumë gjasa të zhvillojnë ndarje dhe ankthe të të huajve.

Emocionet

Buzëqeshja sociale bëhet më e qëndrueshme dhe e organizuar gjersa foshnjat mësojnë të përdorin buzëqeshjet e tyre për të përfshirë prindërit e tyre në ndërveprime. Kënaqësia shprehet si e qeshura në moshën 3 deri në 5 muaj, dhe pakënaqësia bëhet më specifike si frikë, trishtim ose zemërim midis moshës 6 dhe 8 muajsh. Zemërimi është shpesh reagimi ndaj pengimit të arritjes së një qëllimi, siç është heqja e një lodre. Në të kundërt, trishtimi është zakonisht përgjigja kur foshnjat privohen nga një kujdestar. Frika shpesh shoqërohet me praninë e një të huaji, i njohur si kujdes i të huajve, ose largimi i të njohurve si ankthi i ndarjes. Të dyja shfaqen diku ndërmjet 6 dhe 15 muajsh pasi të jetë fituar qëndrueshmëria

e objektit. Më tej, ka disa tregues se foshnjat mund të përjetojnë xhelozë që në moshën 6 muajshe.

Emocionet shpesh ndahen në dy kategori të përgjithshme: emocionet bazë, si interesi, lumturia, zemërimi, frika, befasia, trishtimi dhe neveria, të cilat shfaqen së pari, dhe emocionet e vetëdijshme, si zilia, krenaria, turpi, faji, dyshimi dhe sikleti. Ndryshe nga emocionet parësore, emocionet dytësore shfaqen kur fëmijët fillojnë të zhvillojnë një vetë-koncept dhe kërkojnë udhëzime sociale se kur duhet të ndjejnë emocione të tilla.

Zhvillimi i vet-konceptit

Vetë-koncepti i një fëmije fillon të zhvillohet qysh në lindje. Fillon me mënyrën se si të rriturit i përgjigjen atij. Prindërit dhe kujdestarët krijojnë një lidhje emocionale pozitive me një foshnjë përmes ndërveprimeve të ngrohta dhe të kujdesshme me shumë kontakte me sy dhe prekje. Kjo lidhje emocionale pozitive me prindërit dhe kujdestarët promovon vetë-konceptin e shëndetshëm të fëmijës. Është baza e një marrëdhënieje në të cilën fëmija ndjen dashurinë, pranimin dhe respektin e prindërve dhe kujdestarëve.

Përshtatja me preferencat e foshnjave i ndihmon ata të zhvillojnë një ndjenjë të vetvetes që është në përputhje me karakteristikat e tyre të lindura. Kufijtë e butë por të fortë i ndihmojnë të vegjlit të ndihen të sigurt.

Zhvillimi fizik, motorik dhe kognitiv në moshën parashkollore

Moshat 2 deri në 6 janë vitet e hershme të fëmijërisë, ose vitet parashkollore. Ashtu si foshnjat dhe fëmijët e vegjël, parashkollorët rriten shpejt - si fizikisht ashtu edhe në aspektin kognitiv. Veçanërisht i dukshëm gjatë fëmijërisë së hershme është fakti që zhvillimi është vërtet i integruar: Ndryshimet biologjike, psikologjike dhe sociale që ndodhin në këtë kohë dhe në fazat e mëtejme të jetës janë të ndërlidhura. Disa ndikime të rëndësishme në zhvillimin fizik gjatë periudhës parashkollore përfshijnë ndryshimet në trurin e fëmijës, aftësitë motorike të shkëlqyera dhe shëndetin.

Ndryshimet fizike

Fëmijët fillojnë të humbasin dukjen e foshnjës rreth moshës 3 vjeçare. Fëmijët e vegjël së shpejti fitojnë pamje më të dobët dhe më atletike që lidhet me fëmijërinë. Trungu dhe gjymtyrët e fëmijës rriten më gjatë dhe formohen muskujt e barkut, duke shtrënguar pamjen e stomakut. Edhe në këtë fazë të hershme të jetës, djemtë priren të kenë më shumë masë muskulore se vajzat. Përmasat fizike të parashkollorëve gjithashtu vazhdojnë të ndryshojnë, me kokat e tyre ende në mënyrë disproporcionale të mëdha, por më pak se në fëmijëri.

Zhvillimi i trurit

Zhvillimet e trurit dhe sistemit nervor gjatë fëmijërisë së hershme gjithashtu vazhdojnë të jenë të mëdha. Sa më i zhvilluar të jetë truri dhe sistemi nervor, aq më komplekse janë aftësitë e sjelljes dhe njohjes së fëmijëve.

Truri përbëhet nga dy gjysma, hemisfera e djathtë dhe e majtë cerebrale. Aftësitë gjuhësore, të shkruarit, logjika dhe matematika duket se ndodhen në hemisferën e majtë, ndërsa kreativiteti, fantazia, aftësitë artistike dhe muzikore duket se ndodhen në hemisferën e djathtë. Edhe pse hemisferat mund të kenë funksione të veçanta, këto masa të trurit pothuajse gjithmonë koordinojnë funksionet e tyre dhe punojnë së bashku.

Aftësitë motorike

Aftësitë motorike janë aftësi ose kapacitete fizike. Aftësitë motorike, të cilat përfshijnë vrapimin, kthimin, kapërcimin, hedhjen, balancimin dhe kërcimin, përfshijnë përdorimin e lëvizjeve të mëdha trupore. Aftësitë e shkëlqyera motorike, të cilat përfshijnë vizatimin, shkrimin dhe lidhjen e lidhëseve të këpucëve, përfshijnë përdorimin e lëvizjeve të vogla trupore. Aftësitë motorike zhvillohen dhe rafinohen gjatë fëmijërisë së hershme; megjithatë, aftësitë e shkëlqyera motorike zhvillohen më ngadalë te fëmijët parashkollorë. Nëse krahasoni aftësitë e vrapimit të një 2-vjeçari dhe një 6-vjeçari, për shembull, mund të vini re aftësitë e kufizuara të vrapimit të 2-vjeçarit. Por ndryshimet janë edhe më të habitshme kur krahasojmë një 2-vjeçar dhe 6-vjeçar që lidhin lidhëse këpucësh. Fëmija 2-vjeçar ka vështirësi ta kuptojë konceptin përpara se të tentojë ose të përfundojë ndonjëherë detyrën. Teoria e Albert Bandura e të mësuarit vëzhgues është e zbatueshme për të mësuarit e aftësive motorike të shkëlqyera të parashkollorëve.

Shëndeti

Fëmijët parashkollorë janë përgjithësisht mjaft të shëndetshëm, por mund të kenë probleme mjekësore. Sëmundjet tipike të vogla, të cilat zakonisht zgjasin jo më shumë se 14 ditë, përfshijnë ftohjet, kollën dhe dhimbjet e stomakut. Sëmundjet e frymëmarrjes janë sëmundjet më të zakonshme tek fëmijët në këtë moshë, sepse mushkëritë e parashkollorëve nuk janë zhvilluar ende plotësisht. Shumica e sëmundjeve të fëmijërisë zakonisht nuk kërkojnë vëmendjen e një mjeku ose infermieri. Për më tepër, sëmundjet e lehta mund t'i ndihmojnë fëmijët të mësojnë aftësitë e përballimit, veçanërisht si të merren me shqetësimin fizik. Sëmundjet e vogla gjithashtu mund t'i ndihmojnë fëmijët të mësojnë ndjeshmërinë, ose si të kuptojnë shqetësimin e dikujt tjetër.

Në të kundërt, sëmundjet kryesore të fëmijërisë së hershme, të cilat janë të rënda dhe zgjasin më shumë se 14 ditë, përfshijnë gripin, pneumoninë, kancerin dhe virusin e mungesës së imunitetit njerëzor (HIV) dhe sindromën e mungesës së imunitetit të fituar (AIDS). Disa fëmijë përjetojnë më shumë sëmundje sesa bashkëmoshatarët e tyre. Varfëria, stresi familjar, etj., lidhen me rritjen e rrezikut të sëmundjes në grupmoshën parashkollorë.

Shumica e vdekjeve gjatë fëmijërisë së hershme janë për shkak të lëndimeve aksidentale dhe jo sëmundjeve. Burimi më i zakonshëm i aksidenteve vdekjeprurëse për parashkollorët është automobili. Shkaqe të tjera të vdekjes së fëmijërisë përfshijnë mbytjen, djegien, helmimin dhe rënien nga lartësia. Ndjenja e aventurës së fëmijëve të vegjël shpesh tejkalon të kuptuarit e tyre për rreziqet e natyrshme në aktivitete dhe situata të ndryshme. Prandaj, mbikëqyrja adekuatë e të rriturve është e nevojshme në çdo kohë, qoftë në shtëpi, në çerdhe apo në shesh lojërash.

Zhvillimi kognitiv

Fëmijët parashkollorë ofrojnë shembuj të mrekullueshëm se si fëmijët luajnë një rol aktiv në zhvillimin e tyre kognitiv, veçanërisht në përpjekjet e tyre për të kuptuar, shpjeguar, organizuar, manipuluar, ndërtuar dhe parashikuar. Fëmijët e vegjël gjithashtu shohin modele në objekte dhe ngjarje të botës dhe më pas përpiqen t'i organizojnë ato modele për të shpjeguar botën.

Në të njëjtën kohë, parashkollorët kanë kufizime kognitive. Fëmijët kanë vështirësi të kontrollojnë vëmendjen e tyre dhe funksionet e kujtesës, ngatërrojnë paraqitjet sipërfaqësore me realitetin dhe përqendrohen në një aspekt të vetëm të një përvoje në të njëjtën kohë. Në të gjithë kulturat, fëmijët e vegjël priren të bëjnë të njëjtat lloje të gabimeve kognitive të papjekura.

Piaget iu referua zhvillimit kognitiv që ndodh midis moshës 2 dhe 7 vjeç si fazë para operacionale. Në këtë fazë, fëmijët rrisin përdorimin e gjuhës dhe simboleve të tjera, imitim dhe sjelljeve të të rriturve dhe lojën e tyre. Fëmijët e vegjël zhvillojnë një magjepsje me fjalët - gjuhë të mirë dhe jo të mirë. Fëmijët gjithashtu luajnë lojëra imagjinare: duke përdorur një kuti të zbrazët si makinë, duke luajtur familjen me vëllezërit e motrat dhe duke ushqyer miqësi imagjinare.

Piaget besonte se aftësitë kognitive të parashkollorëve janë të kufizuara nga egocentrizmi - paaftësia për të dalluar këndvështrimin e tyre dhe këndvështrimin e të tjerëve. Kapaciteti për të qenë egocentrik është i dukshëm në të gjitha fazat e zhvillimit kognitiv, por egocentriciteti është veçanërisht i dukshëm gjatë viteve parashkollorë. Fëmijët e vegjël përfundimisht e kapërcejnë këtë formë të hershme të egocentrizmit kur mësojnë se të tjerët kanë pikëpamje, ndjenja dhe dëshira të ndryshme. Më pas, fëmijët mund të interpretojnë motivet e të tjerëve dhe t'i përdorin ato interpretime për të komunikuar në mënyrë reciproke—dhe për rrjedhojë në mënyrë më efektive—me të tjerët. Fëmijët parashkollorë

përfundimisht mësojnë të rregullojnë lartësinë, tonet dhe shpejtësinë e tyre vokale që të përputhen me ato të dëgjuesit. Për shkak se komunikimi i ndërsjellë kërkon përpjekje dhe parashkollorët janë ende egocentrikë, fëmijët mund të kalojnë në të folur egocentrik (jo të ndërsjellë) gjatë kohës së zhgënjimit. Me fjalë të tjera, fëmijët (dhe të rriturit) mund të kthehen në modelet e mëparshme të sjelljes kur burimet e tyre kognitive janë të stresuara dhe të mbingarkuara.

Kujtesa

Kujtesa është aftësia për të koduar, mbajtur dhe kujtuar informacionin me kalimin e kohës. Fëmijët duhet të mësojnë të kodojnë objekte, njerëz dhe vende dhe më vonë të jenë në gjendje t'i kujtojnë ato nga kujtesa afatgjatë.

Fëmijët parashkollorë, megjithatë, tregojnë një interes të madh për të mësuar. Ajo që një fëmije mund t'i mungojë në aftësi kompensohet me iniciativë. Fëmijët kanë një kuriozitet të natyrshëm për botën, gjë që nxit nevojën për të mësuar sa më shumë që të jetë e mundur, sa më shpejt që të jetë e mundur. Disa fëmijë të vegjël mund të zhgënjehen kur të mësuarit nuk vjen aq shpejt ose kur kujtohet me aq efikasitet sa fëmijët më të mëdhenj. Kur situatat e të mësuarit janë të strukturuar në mënyrë që fëmijët të kenë sukses—duke vendosur qëllime të arsyeshme të arritshme dhe duke ofruar udhëzime dhe mbështetje—fëmijët mund të jenë jashtëzakonisht të pjekur në aftësinë e tyre për të përpunuar informacionin.

Gjuha

Aftësitë gjuhësore gjithashtu vazhdojnë të përmirësohen gjatë fëmijërisë së hershme. Gjuha është rezultat i aftësisë së fëmijës për t'i përdorur simbolet. Kështu, gjersa truri i tyre zhvillohet dhe fiton aftësinë për të menduarit përfaqësues, fëmijët gjithashtu fitojnë dhe përsosin aftësitë gjuhësore.

Disa studiues, e kanë matur zhvillimin e gjuhës me numrin mesatar të fjalëve në fjalitë e një fëmije. Sa më shumë fjalë të përdorë një fëmijë në fjali, aq më i sofistikuar është zhvillimi gjuhësor i fëmijës. Studimet sugjerojnë që gjuha të zhvillohet në faza të njëpasnjëshme: thënie, fraza me lakime, fjali të thjeshta dhe fjali të ndërlikuara.

Fëmijët parashkollorë mësojnë shumë fjalë të reja. Prindërit, vëllezërit e motrat, bashkëmoshatarët, mësuesit dhe mediat ofrojnë mundësi për parashkollorët që të rrisin fjalorin e tyre. Rrjedhimisht, përvetësimi i gjuhës ndodh brenda një konteksti social dhe kulturor. Megjithatë, agjentët socializues ofrojnë më shumë se vetëm fjalët dhe kuptimet e tyre. Këta agjentë i mësojnë fëmijët se si të mendojnë dhe të veprojnë në mënyra të pranueshme nga shoqëria. Fëmijët mësojnë për shoqërinë ashtu siç mësojnë për gjuhën. Vlerat, normat, zakonet e shoqërisë (rregullat joformale të sjelljes së pranueshme) dhe zakonet (rregullat formale të sjelljes së pranueshme) transmetohen nga mënyra se si prindërit dhe të tjerët demonstrojnë përdorimin e fjalëve.

Zhvillimi psikosocial në moshën parashkollore

Marrëdhëniet familjare

Marrëdhëniet familjare janë kritike për shëndetin fizik, mendor dhe social të parashkollorëve në rritje. Shumë aspekte të familjes—teknikat e prindërimit, disiplina, numri dhe radha e lindjes së vëllezërve e motrave, financat e familjes, rrethanat e familjes, shëndeti i familjes dhe më shumë—kontribuojnë në zhvillimin psikosocial të fëmijëve të vegjël.

Prindërimi

Prindër të ndryshëm përdorin teknika të ndryshme prindërimi. Teknikat që prindërit zgjedhin varen nga standardet kulturore dhe të komunitetit, informacionet, situata dhe sjellja e fëmijëve në atë kohë. Teknikat që përdorin prindërit për t'u lidhur me fëmijët e tyre karakterizohen nga shkalla e kontrollit prindëror dhe ngrohtësia prindërore. Kontrolli prindëror përfshin shkallën në të cilën prindërit janë kufizues në përdorimin e teknikave të prindërimit dhe ngrohtësia prindërore përfshin shkallën në të cilën ata janë të dashur, të dashur dhe miratues në përdorimin e këtyre teknikave. Prindërit autoritarë demonstrojnë kontroll të lartë prindëror dhe ngrohtësi të ulët prindërore kur bëhen prindër. Prindërit tolerant tregojnë ngrohtësi të lartë prindërore dhe kontroll të ulët prindëror kur bëhen prindër. Prindërit indiferentë demonstrojnë kontroll të ulët prindëror dhe ngrohtësi të ulët. Prindërit autoritativë, megjithatë, demonstrojnë nivele të përshtatshme të kontrollit dhe ngrohtësisë prindërore.

Stilet e prindërimit kanë një ndikim të caktuar te fëmijët. Stili autoritativ i prindërimit nxit komunikimin e hapur dhe zgjidhjen e problemeve midis prindërve dhe fëmijëve të tyre. Në të kundërt, prindërimi autoritar mund të prodhojë fëmijë të frikësuar dhe të varur. Prindërimi tolerant mund të rezultojë në fëmijë rebelë. Dhe prindërimi indiferent mund t'i bëjë fëmijët armiqësorë dhe delikuentë. Në familjet me dy prindër, në të cilat secili prind ka një stil të ndryshëm prindërimi, stili i njërit prind shpesh kundërpeshon pozitivisht stilin e prindit tjetër. Për shembull, stili tolerant i një gruaje mund të kundërpeshojë stilin autoritar të burrit të saj.

Gatishmëria e prindërve për të negociuar me fëmijët e tyre për të arritur qëllimet e përbashkëta është shumë e dëshirueshme. Megjithatë, kjo gatishmëri nuk nënkupton që gjithçka brenda një sistemi familjar është e negociueshme. As prindërit dhe as fëmijët e tyre nuk duhet të jenë përgjegjës gjatë gjithë kohës; një shkallë e tillë kontrolli çon në luftë jo të shëndetshme për pushtet brenda familjes. Negocimi prindëror i mëson fëmijët se marrëdhëniet cilësore mund të jenë të barabarta për sa i përket ndarjes së të drejtave, përgjegjësisë dhe vendimmarrjes. Shumica e mjediseve të bisedimeve në shtëpi janë të ngrohta, të përshtatshme dhe reciprokisht mbështetëse.

Vëllezërit e motrat

Vëllezërit dhe motrat janë grupi i parë dhe kryesor i bashkëmoshatarëve të fëmijëve. Fëmijët parashkollorë mund të mësojnë aq shumë ose më shumë nga vëllezërit e motrat e tyre sa nga prindërit e tyre. Pavarësisht nga dallimet e moshës, marrëdhëniet e vëllezërve dhe motrave pasqyrojnë marrëdhënie të tjera shoqërore, duke siguruar përgatitjen bazë për marrëdhëniet me njerëzit jashtë shtëpisë. Vetëm vëllezërit e motrat mund të kenë njëkohë-

sisht status të barabartë dhe të pabarabartë në shtëpi, dhe vetëm vëllezërit e motrat mund të ofrojnë mundësi (qofshin të dëshiruara apo jo) për fëmijët që të praktikojnë përballimin e aspekteve pozitive dhe negative të marrëdhënieve njerëzore.

Fëmijët e vetëm, ose fëmijët pa vëllezër e motra, nuk janë në disavantazh zhvillimor. Hulumtimet konfirmojnë se fëmijët e vetëm performojnë po aq mirë, nëse jo më mirë se fëmijët me vëllezër e motra në matjet e personalitetit, inteligjencës dhe arritjeve. Një shpjegim është se, ashtu si fëmijët që janë të parët në radhën e lindjes, fëmijët e vetëm mund të kenë vëmendjen e pandarë (ose pothuajse të pandarë) të prindërve të tyre, të cilët nga ana e tyre kanë më shumë kohë cilësore për të kaluar me fëmijët e tyre të vetëm.

Rrethanat familjare dhe klasa shoqërore

Pa dyshim, rrethanat familjare ndikojnë në zhvillimin e fëmijëve të vegjël, të cilët priren të ecin më mirë në familje të sigurta dhe të paprekura financiarisht. Fatkeqësisht, jo të gjitha familjet i kanë burimet për të lejuar një prind të qëndrojë në shtëpi gjatë ditës ose të blejë shërbimet më të mira të mundshme të çerdhës. Përveç kësaj, jo të gjitha familjet janë në gjendje të kenë qasje në kujdesin e nevojshëm shëndetësor. Pasojat emocionale afatgjata të ardhjes nga një familje me status të ulët socio-ekonomik mund të jenë të rëndësishme.

Për të parë se sa të mëdha janë efektet e klasës sociale në qëndrimet dhe zhvillimin e fëmijëve, janë bërë studime mbi dallimet në stilet e prindërimit të prindërve të klasës punëtore dhe të klasës së mesme. Studimet treguan se prindërit e klasës punëtore priren të theksojnë konformitetin e jashtëm tek fëmijët e tyre, ndërsa prindërit e klasës së mesme priren të theksojnë vetë-shprehjen, motivimin dhe kuriozitetin tek fëmijët e tyre. Me fjalë të tjera, klasa sociale – ku qëndrimet dhe sjellja e prindërve u transmetohen fëmijëve të tyre – luan gjithashtu një rol në zhvillimin psikosocial të fëmijëve të vegjël.

Miqtë dhe shokët e lojës

Lidhjet e hershme familjare mund të përcaktojnë lehtësinë me të cilën fëmijët krijojnë miqësi dhe marrëdhënie të tjera. Fëmijët që kanë marrëdhënie të dashura, të qëndrueshme dhe pranuese me prindërit dhe vëllezërit e motrat e tyre në përgjithësi kanë më shumë gjasa të krijojnë marrëdhënie të ngjashme me miqtë dhe shokët e lojës. Miqësitë e para krijojnë kur një fëmijë është rreth moshës 3 vjeç, megjithëse parashkollorët mund të luajnë së bashku edhe para kësaj moshe. Ashtu si të rriturit, parashkollorët priren të zhvillojnë miqësi me fëmijë që ndajnë interesa të përbashkëta, janë të pëlqyeshëm, ofrojnë mbështetje dhe janë të ngjashëm në madhësi dhe pamje. Miqësitë e fëmijërisë krijojnë mundësi që fëmijët të mësojnë se si t'i trajtojnë situatat që provokojnë zemërimin, të ndajnë, të mësojnë vlera dhe të praktikojnë sjellje më të pjekura. Fëmijët parashkollorë që janë të njohur me bashkëmoshatarët e tyre shkëlqejnë në këto aktivitete. Këta fëmijë dinë të jenë miq, jo vetëm si të kenë miq. Nga ana tjetër, fëmijët që "luajnë" ose drejtojnë armiqtë ndaj shokëve të lojës, priren të jenë më pak të popullarizuar. Fëmijët agresivë shpesh kanë më pak miq, gjë që ushqen edhe më shumë armiqtë e tyre.

Vetë-koncepti dhe vetëvlerësimi

Fëmijëria e hershme është koha e formimit të një ndjesie fillestare për veten. Vetë-koncepti është vetë-përshkrimi ynë sipas kategorive të ndryshme, siç janë cilësitë tona të jashtme dhe të brendshme. Në të kundërt, vetëvlerësimi është një gjykim vlerësues se kush jemi ne. Shfaqja e aftësive kognitive në këtë grupmoshë rezulton në perceptime të përmirësuara për veten. Nëse ju kërkohet të përshkruani veten para të tjerëve, ka të ngjarë të jepni disa përshkrues fizikë, përkatësi në grup, tipare të personalitetit, veçori të sjelljes, vlera dhe

besime. Kur studiuesit u bëjnë fëmijëve të vegjël të njëjtën pyetje të hapur, fëmijët ofrojnë përshkrues fizikë, aktivitete të preferuara dhe sende të preferuara. Kështu, një tre vjeçare mund ta përshkruajë veten si një vajzë trevjeçare me flokë të kuqe, që i pëlqen të luajë me lojra lego. Ky fokus në cilësitë e jashtme quhet vetvetja kategorike.

Gjersa fëmija rritet në një fëmijë të vogël dhe parashkollor, aftësia e saj për të bashkëvepruar me sukses me mjedisin e tij promovon një vetë-koncept të shëndetshëm. Një fëmijë do të vazhdojë të zhvillojë një vetë-koncept të shëndetshëm kur i jepet mundësia për të eksploruar mjedisin e tij, për të bërë pyetje pa e ndjerë se është një shqetësim dhe për t'u përfshirë në aktivitete lojërash të sajua.

Gjatë kësaj kohe eksplorimi, përgjegjshmëria dhe mbështetja e prindërve dhe kujdestarëve të saj do të përmirësojë vetë-konceptin e tij. Përgjegjshmëria dhe mbështetja e vetë fëmijës ndaj të tjerëve do të përmirësojë gjithashtu vetë-konceptin e tij. Nëpërmjet ndërveprimeve të tij me të tjerët ai fillon ta mendojë veten si një person i mirë, një pjesë e vlefshme e një grupi.

Fëmijët e vegjël priren të kenë një imazh përgjithësisht pozitiv për veten. Megjithatë, kjo nuk do të thotë se fëmijët parashkollorë janë të përjashtuar nga vetëvlerësimet negative. Fëmijët parashkollorë me lidhje të pasigurta me kujdestarët e tyre priren të kenë vetëbesim më të ulët në moshën katër vjeçare.

Erikson: Iniciativa kundër fajit

Besimi dhe autonomia e fazave të mëparshme zhvillohen në një dëshirë për të marrë iniciativë ose për të menduar për ide dhe veprime iniciative. Fëmijët mund të dëshirojnë të ndërtojnë një fortesë me jastëkët nga divani i dhomës së ndenjes ose të hapin një kapak limonade në rrugë ose të krijojnë një kopsht zoologjik me pellushët e tyre dhe të lëshojnë bileta për ata që duan të vijnë. Ose ata thjesht mund të duan të përgatiten për shtrat pa asnjë ndihmë. Për të përforcuar marrjen e iniciativës, kujdestarët duhet të ofrojnë lavdërime për përpjekjet e fëmijës dhe të shmangin të qenit kritik ndaj rrëmujës ose gabimeve. Vendosja e fotografive të vizatimeve në frigorifer dhe admirimi i kullave me lego do të lehtësojë ndjenjën e iniciativës së fëmijës.

Abuzimi

Akti i Parandalimit dhe Trajtimit të Abuzimit të Fëmijëve e përkufizon Abuzimin dhe Neglizhimin e Fëmijëve si: çdo veprim ose dështim i kohëve të fundit për të vepruar nga ana e një prindi ose kujdestari që rezulton në vdekje, lëndime serioze fizike ose emocionale, dëmtim, abuzim seksual ose shfrytëzim; ose një veprim ose mosveprim, i cili paraqet një rrezik të menjëhershëm për dëmtim serioz. Çdo shtet ka përkufizimin e vet të abuzimit të fëmijëve bazuar në ligjin dhe shumica e shteteve njohin katër lloje kryesore të keqtrajtimit: neglizhencë, abuzim fizik, keqtrajtim psikologjik dhe abuzim seksual. Secila nga format e keqtrajtimit të fëmijëve mund të identifikohet e vetme, por ato mund të ndodhin edhe në kombinim.

Stresi tek fëmijët e vegjël

Fëmijët përjetojnë lloje të ndryshme të stresorëve. Stresi normal dhe i përditshëm mund të ofrojë një mundësi për fëmijët e vegjël që të ndërtojnë aftësi përbaluese dhe paraqet pak rrezik për zhvillimin. Edhe ngjarjet më të gjata stresuese, të tilla si ndryshimi i shkollës ose humbja e një personi të dashur, mund të menaxhohen mjaft mirë. Fëmijët që përjetojnë stres toksik ose që jetojnë në situata jashtëzakonisht stresuese abuzimi për periudha të gjata kohore mund të vuajnë nga efekte afatgjata. Strukturat në trurin e mesëm ose siste-

min limbik, të tilla si hipokampusi dhe amigdala, mund të jenë të prekshme ndaj stresit të zgjatur gjatë fëmijërisë së hershme. Nivelet e larta të kortizolit të hormonit të stresit mund të zvogëlojnë madhësinë e hipokampusit dhe të ndikojnë në aftësitë e kujtesës së fëmijës. Hormonet e stresit gjithashtu mund të ulin imunitetin ndaj sëmundjeve. Truri i ekspozuar ndaj periudhave të gjata të stresit të rëndë mund të zhvillojë një prag të ulët duke e bërë fëmijën të mbindjeshëm ndaj stresit në të ardhmen.

Kur një fëmijë përjeton fatkeqësi të forta, të shpeshta dhe/ose të zgjatura pa mbështetjen e duhur të të rriturve, sistemet e reagimit ndaj stresit të fëmijës mund të aktivizohen dhe ta pengojnë zhvillimin e trurit dhe sistemeve të tjera të organeve. Më tej, këto përjetime mund të rrisin rrezikun për sëmundje të lidhura me stresin dhe dëmtime kognitive, edhe në vitet e të rriturve, përfshirë dhe rrezikun shëndetësor për alkoolizëm, abuzim me drogë, depresion, përpjekje për vetëvrasje, rritje të pirjes së duhanit, shëndet të dobët të vetëvlerësuar, më shumë sëmundje seksualisht të transmetueshme, një rritje në pasivitetin fizik dhe obezitet të rëndë e deri tek sëmundjet më të rënda.

Stresi nga ndarja e prindërve i vendos fëmijët në një rrezik më të lartë për ankth, depresion, PTSD, IQ më të ulët, obezitet, funksionim të dëmtuar të sistemit imunitar dhe sëmundje mjekësore. Edhe pas ribashkimit, fëmijët mund të përjetojnë probleme të lidhjes, vetëbesim më të dobët dhe vështirësi shëndetësore fizike dhe psikologjike. Gjersa plaken, ata vazhdojnë të shfaqin një rrezik në rritje për problemet e shëndetit mendor, probleme në ndërveprimet sociale, vështirësi me lidhjet e të rriturve, menaxhim më të dobët të stresit dhe një rrezik në rritje për vdekje. Shoqata Amerikane e Psikologjisë kundërshton politikat që ndajnë familjet duke pasur parasysh rezultatet negative që pësojnë fëmijët.

Zhvillimi fizik dhe kognitiv në fëmijërinë e mesme dhe të vonë

Zhvillimi fizik

Moshat 7 deri në 11 vjeç përfshijnë fëmijërinë e mesme dhe të vonë. Disa autoritete e ndajnë fëmijërinë e mesme në periudha të hershme-mesme (7-9 vjeç) dhe të mesëm të vonë (10-11 vjeç). Ashtu si foshnjat, të vegjlit dhe parashkollorët, këta fëmijë më të rritur rriten si fizikisht ashtu edhe kognitiv, megjithëse rritja e tyre është më e ngadaltë se sa ishte gjatë fëmijërisë së hershme.

Zhvillimi fizik në fëmijërinë e mesme dhe të vonë karakterizohet nga ndryshime të konsiderueshme në modelet e rritjes. Këto ndryshime mund të jenë për shkak të gjinisë, origjinës etnike, gjenetikës, hormoneve, ushqimit, mjedisit ose sëmundjes. Gjersa fëmijët e kësaj grupmoshe ndjekin të njëjtat modele bazë zhvillimi, ata nuk piqen domosdoshmërisht me të njëjtin ritëm. Shumica e vajzave përjetojnë një rritje para adoleshencës rreth moshës 9 ose 10 vjeçare, ndërsa shumica e djemve përjetojnë të njëjtën rritje rreth moshës 11 ose 12. Fëmijët që nuk marrin ushqimin e duhur ose kujdesin mjekësor mund të jenë në rrezik për zhvillim të ngecjes ose të vonesave në rritje. Për shembull, fëmijët që jetojnë në vende ku kequshqyerja nuk është problem prirjen të jenë më të gjatë se fëmijët që jetojnë në vende ku kequshqyerja është problem.

Ndryshimet fizike, zhvillimi i trurit dhe sistemit nervor, aftësitë motorike dhe çështjet shëndetësore janë aspekte të rëndësishme të zhvillimit fizik gjatë fëmijërisë së mesme dhe të vonë, si në fazat e mëparshme të zhvillimit. Nga fillimi i fëmijërisë së mesme, fëmijët zakonisht kanë fituar një pamje më të dobët dhe më atletike. Vajzat dhe djemtë kanë ende forma dhe përmasa të ngjashme trupore derisa të dy gjinitë arrijnë pubertetin, procesi ku fëmijët maturohen seksualisht në adoleshentë dhe të rritur. Pas pubertetit, karakteristikat dytësore seksuale - gjinjtë dhe kthesat tek femrat, zëri më i thellë dhe shpatullat e gjera të meshkujt - bëjnë shumë më të lehtë dallimin e femrave nga meshkujt. Kockat dhe muskujt e skeletit zgjerohen dhe zgjaten, gjë që mund të shkaktojë që fëmijët (dhe adoleshentët) të përjetojnë dhimbje gjatë rritjes. Rritja e skeletit në fëmijërinë e mesme dhe të vonë shoqërohet gjithashtu me humbjen e dhëmbëve të qumështit.

Zhvillimi i trurit dhe sistemit nervor

Zhvillimet e trurit dhe sistemit nervor vazhdojnë gjatë fëmijërisë së mesme. Aftësitë më komplekse të sjelljes dhe kognitive bëhen të mundshme me maturimin e sistemit nervor qendror. Në fillim të fëmijërisë së mesme, në tru ndodh një rritje e shpejtë, kështu që në moshën 8 ose 9 vjeç, organi është pothuajse i madhësisë së të rriturve. Zhvillimi i trurit gjatë fëmijërisë së mesme karakterizohet nga rritja e strukturave specifike, veçanërisht ajo e lobeve ballore. Këto lobe, të vendosura në pjesën e përparme të trurit pikërisht nën kafkë, janë përgjegjës për planifikimin, arsytimin, gjykimin shoqëror dhe vendimmarrjen etike, ndër funksione të tjera. Dëmtimi i kësaj pjese të trurit rezulton në shpërthime të çrregullta emocionale, paaftësi për të planifikuar dhe gjykim të dobët. Pjesa më e përparme (përpara) e lobeve ballore është korteksi parafontal, i cili duket se është përgjegjës për personalitetin.

Gjersa madhësia e lobeve ballore rritet, fëmijët janë në gjendje të angazhohen në detyra kognitive gjithnjë e më të vështira, të tilla si kryerja e një sërë detyrash në një renditje të arsyeshme. Një shembull i tillë është montimi i një lodre mekanike: zberthimi i pjesëve, lidhja e pjesëve, lëvizja e modelit duke shtuar një burim energjie—një seri detyrash që duhet të kryhen në rendin e duhur për të arritur rezultate të caktuara.

Lateralizimi i dy hemisferave të trurit, gjithashtu vazhdon gjatë fëmijërisë së mesme, si dhe maturimi i corpus callosum (shiritat e fibrave nervore që lidhin dy hemisferat cerebrale) dhe zona të tjera të sistemit nervor. Është interesante se fëmijët arrijnë operacione konkrete rreth moshës 7-vjeçare kur truri dhe sistemi nervor kanë zhvilluar një sasi të caktuar lidhjesh nervore. Kur këto lidhje nervore të jenë zhvilluar, aftësia e një fëmije për të perceptuar dhe menduar për botën përparon nga një këndvështrim egocentrik e magjik në një mënyrë më konkrete dhe sistematike të menduarit.

Zhvillimi kognitiv

Fëmijët e moshës shkollore mendojnë sistematikisht për shumë tema më lehtë sesa parashkollorët. Fëmijët më të rritur kanë metakognicion më të mprehtë, një ndjenjë të botës së tyre të brendshme. Këta fëmijë bëhen gjithnjë e më të aftë në zgjidhjen e problemeve.

Piaget vuri në dukje se proceset e të menduarit të fëmijëve ndryshojnë ndjeshëm gjatë fazës së operacioneve konkrete. Fëmijët e moshës shkollore mund të përfshihen në klasifikimin, ose aftësinë për të grupuar sipas veçorive, dhe renditjen serike, ose aftësinë për të grupuar sipas progresionit logjik. Fëmijët më të rritur kuptojnë marrëdhëniet shkak-pasojë dhe bëhen të aftë në matematikë dhe shkencë. Të kuptuarit e konceptit të identitetit të qëndrueshëm – që vetja e dikujt të mbetet konsistente edhe kur rrethanat ndryshojnë – është një koncept tjetër i kuptuar nga fëmijët më të rritur. Për shembull, fëmijët më të rritur e kuptojnë konceptin e qëndrueshëm të identitetit të një babai që ruan një identitet mashkullor pavarësisht se çfarë vesh apo sa vjeç bëhet.

Sipas Piaget, fëmijët në fillim të fazës së operacioneve konkrete demonstrojnë ruajtje, ose aftësinë për të parë sesi vetitë fizike mbeten konstante me ndryshimin e pamjes dhe formës. Ndryshe nga parashkollorët, fëmijët e moshës shkollore kuptojnë se e njëjta sasi argjile e derdhur në forma të ndryshme mbetet e njëjta sasi. Një fëmijë në këtë fazë do të thotë se pesë topa golfi janë të njëjtin numër me pesë mermere, por topat e golfit janë më të mëdhenj dhe zënë më shumë hapësirë se mermerët.

Në vitet e shkollës, fëmijët zakonisht kanë mësuar se njerëzit e tjerë kanë pikëpamjet, ndjenjat dhe dëshirat e tyre. Në shkollë, fëmijët më të rritur mësojnë gjithashtu se si të përdorin kujtesën ose strategjitë e kujtesës. Krijimi i teksteve humoristike, krijimi i shkurtesave, copëtimi i fakteve (ndarja e listave të gjata të artikujve në grupe me tre dhe katër) dhe përsëritja e fakteve (përsëritja e tyre shumë herë) i ndihmon fëmijët të mësojnë përmendësh sasi dhe lloje informacioni gjithnjë e më të komplikuar. Të rinjtë mund të kujtojnë më shumë kur marrin pjesë në mësimin bashkëpunues, në të cilin arsimit i mbikëqyrur nga të rriturit mbështetet në bashkëveprim, ndarje, planifikim dhe mbështetje të njëri-tjetrit nga bashkëmoshatarët.

Kujtesa

Fëmijët e moshës shkollore gjithashtu fillojnë të shfaqin metakujtesë, ose aftësinë për të kuptuar natyrën e kujtesës dhe për të parashikuar se sa mirë dikush do të kujtojë diçka. Metakujtesa i ndihmon fëmijët të kuptojnë se sa kohë studimi nevojitet për testin e matematikës të javës së ardhshme.

Inteligjenca e fëmijërisë

Psikologët dhe autoritetet e tjera janë shumë të interesuar për inteligjencën e fëmijërisë. Inteligjenca është një kapacitet kognitiv i konkluduar që lidhet me njohuritë, përshtatjen dhe aftësinë e një personi për të arsyetuar dhe për të vepruar me qëllim. Rreth fillimit të shekullit të njëzetë, Alfred Binet dhe Theophile Simon matën perceptimin, kujtesën dhe

fjalorin tek fëmijët. Këta studiues e ndanë moshën mendore të një fëmije, ose nivelin e aritjeve intelektuale, sipas moshës së tij kronologjike ose moshës aktuale, për të dhënë koeficientin e inteligjencës së fëmijës (IQ). Vite më vonë, mesatarja e koeficientit të inteligjencës për një fëmijë u caktua në 100. Sot, dy testet më të famshme të inteligjencës për fëmijë janë shkalla e inteligjencës Stanford-Binet dhe shkalla e inteligjencës Wechsler për fëmijët (WISC), të cilat janë përditësuar shumë herë.

Disa psikologë tregojnë se natyra e shumëanshme e inteligjencës kërkon një dallim midis inteligjencës bazë (IQ akademik) dhe inteligjencës së aplikuar (IQ praktike). Për shembull, Howard Gardner propozoi që fëmijët të shfaqin inteligjencë të shumëfishtë, duke përfshirë aftësinë muzikore, lëvizjen komplekse dhe ndjeshmërinë. Në mënyrë të ngjashme, Robert Sternberg propozoi teorinë triarkike të inteligjencës, e cila thotë se inteligjenca përbëhet nga tre faktorë: aftësitë e përpunimit të informacionit, konteksti dhe përvoja. Këta tre faktorë përcaktojnë nëse njohja apo sjellja është inteligjente.

Inteligjenca e një individi, të paktën siç matet nga testet e IQ-së, mbetet mjaft konstante gjatë gjithë jetës. Megjithatë, ekzistojnë dallime të konsiderueshme në rezultatet e IQ në një sërë individësh. Këto dallime individuale janë ndoshta rezultat i një kombinimi të gjenetikës, mjedisit shtëpiak dhe arsimor, motivimit, ushqimit dhe shëndetit, statusit socio-ekonomik dhe kulturës.

Zhvillimi psikosocial në fëmijërinë e mesme dhe të vonë

Marrëdhëniet familjare

Megjithëse fëmijët e moshës shkollore kalojnë më shumë kohë larg shtëpisë sesa kur ishin fëmijë më të vegjël, marrëdhëniet e tyre më të rëndësishme vazhdojnë të krijohen në shtëpi. Marrëdhëniet familjare të fëmijëve zakonisht përfshijnë prindërit, gjyshërit, vëllezërit e motrat dhe anëtarët e familjes së gjerë.

Fëmijëria e mesme dhe e vonë është një fazë kalimtare - një kohë kur prindërit fillojnë të ndajnë pushtetin dhe vendimmarrjen me fëmijët e tyre. Megjithatë, për shkak se fëmijët kanë përvoja të kufizuara nga të cilat mund të mbështeten kur merren me situata dhe çështje të të rriturve, prindërit duhet të vazhdojnë të vendosin rregulla dhe të përcaktojnë kufijtë. Një shembull i ndarjes së pushtetit mund të jenë prindërit që lejojnë fëmijët e tyre të negociojnë shumën e shtesave. Një shembull i mosndarjes së pushtetit mund të jenë prindërit që përcaktojnë se me kë mund të luajnë ose jo fëmijët e tyre.

Fëmijët përjetojnë një rritje të përgjegjësisë gjatë kësaj periudhe të fëmijërisë së mesme. Përveç rritjes së lirisë, të tilla si shkuarja pa mbikëqyrje në kinema gjatë një pasditeje të së shtunës me bashkëmoshatarët e tyre, fëmijëve mund t'u caktohen punët shtesë të shtëpisë. Këto punë mund të përfshijnë përkujdesjen ndaj vëllezërve dhe motrave të tyre më të vegjël pas shkollës ndërsa prindërit e tyre janë në punë. Shumica e fëmijëve të moshës shkollore vlerësojnë dhe gëzojnë pranimin e prindërve të tyre për rolin e tyre më të ngjashëm me të rriturit në familje.

Disiplina, megjithëse nuk është domosdoshmërisht sinonim i ndëshkimit, mbetet një problem në fëmijërinë e mesme. Çështja, e cila është debatuar në qarqet e shkencave sociale për dekada, bëhet një nga roli i disiplinës në mësimin e vlerave, moralit, integritetit dhe vetëkontrollit të fëmijës. Sot, shumica e autoriteteve pajtohen se ndëshkimi ka më pak vlerë sesa përforsimi pozitiv, ose shpërblimi i sjelljeve të pranueshme.

Miqësia

Miqësitë, veçanërisht ato me të njëjtën gjini, janë të përhapura gjatë fëmijërisë së mesme dhe të vonë. Miqtë shërbejnë si shokë klase, shokë aventurierë dhe të besuar. Miqtë gjithashtu ndihmojnë njëri-tjetrin për të zhvilluar vetëvlerësimin dhe ndjenjën e kompetencës në botën shoqërore. Ndërsa djemtë dhe vajzat përparojnë në fëmijërinë e mesme, marrëdhëniet e tyre me bashkëmoshatarët marrin një rëndësi më të madhe. Për shembull, fëmijët më të mëdhenj ka të ngjarë të shijojnë aktivitetet në grup, të tilla si patinazhi, ngasja e biçikletave, lojërat e shtëpisë dhe ndërtimi i fortesave. Marrëdhëniet me bashkëmoshatarët mund të shkaktojnë gjithashtu zhvillimin e shqetësimeve mbi popullaritetin dhe konformitetin. Ashtu si me moshatarët e së njëjtës moshë, miqësitë në fëmijërinë e mesme dhe të vonë bazohen kryesisht në ngjashmëri. Intoleranca për ata fëmijë që nuk janë të ngjashëm çon në paragjykime, apo perceptime negative për grupet e tjera të njerëzve. Ndërsa bashkëmoshatarët dhe miqtë mund të përforsojnë stereotipet paragjykuese, shumë fëmijë përfundimisht bëhen më pak të ngurtë në qëndrimet e tyre ndaj fëmijëve nga prejardhje të tjera.

Presioni i bashkëmoshatarëve

Shumë studiues e konsiderojnë presionin e bashkëmoshatarëve një pasojë negative të miqësive dhe marrëdhënieve me bashkëmoshatarët. Fëmijët më të ndjeshëm ndaj presionit të bashkëmoshatarëve zakonisht kanë vetëbesim të ulët. Këta fëmijë i adoptojnë normat e grupit si të tyre në një përpjekje për të rritur vetëvlerësimin e tyre. Kur fëmijët nuk janë në gjendje t'i rezistojnë ndikimit të bashkëmoshatarëve të tyre, veçanërisht në situata të paqarta, ata mund të fillojnë të pinë duhan, të pinë alkool, të vjedhin ose të gënjejnë. Fëmijët që i rezistojnë presionit të bashkëmoshatarëve janë shpesh të papëlqyeshëm.

Seksualiteti

Në fëmijërinë e hershme, interesi seksual është një shtrirje e ndjesive të këndshme dhe kuriozitetit, jo një rritje e erotizmit. Por në fëmijërinë e mesme, interesi seksual bëhet më i drejtuar nga qëllimi. Megjithëse Frojdi teorizoi se vonesa seksuale, ose mungesa e interesit seksual, karakterizonte fëmijërinë e mesme, studiuesit e sotëm përgjithësisht nuk e mbështesin pozicionin e Frojdit. Kurioziteti seksual dhe eksperimentimi qartësisht vazhdojnë dhe madje rriten në frekuencë gjatë viteve të shkollës së mesme. Kontakti dhe loja me të njëjtin seks nuk janë gjithashtu të pazakonta gjatë fëmijërisë së mesme.

Paraadoleshenca, e quajtur shpesh si fëmijëria e vonë ose vitet e formimit, është periudha e fëmijërisë midis moshës 10 dhe 11 vjeç. Në këtë kohë, magjepsjet e fëmijëve me seksualitetin shoqërohen me ndryshime hormonale dhe fizike që ndodhin në trupin e tyre. Me këto ndryshime vjen edhe vetëdija për trupin, veçanërisht në lidhje me të qenurit zhveshur para miqve dhe prindërve.

Dhjetë dhe njëmbëdhjetë vjeçarët normalisht vazhdojnë të shoqërohen dhe të luajnë me miq të së njëjtës gjini, megjithëse shpejt bëhen të vetëdijshëm për një interes të shtuar për anëtarët e gjinisë së kundërt. Rritja e interesave seksuale mund të marrë formën e komenteve, shakave dhe shënimeve pa ngjyrë. Në të njëjtën kohë, këta fëmijë tregojnë një interes në rritje për trupin e tyre, duke bërë pyetje më të mprehta për zogjtë dhe bletët: pubertetin, aktivitetin seksual dhe bazat e shtatzënisë dhe lindjes. Pjesa më e madhe e lojërave seksuale për 10- dhe 11-vjeçarët është mes bashkëmoshatarëve të së njëjtës gjini, edhe pse flitet shumë për gjininë e kundërt. Loja seksuale homoseksuale në përgjithësi merr formën e shfaqjes së organeve gjinitale ndaj njëri-tjetrit dhe nuk është vërtet homoseksuale.

Të rinjtë paraadoleshentë fitojnë dhe praktikojnë aftësi sociale dhe emocionale për t'u përgatitur për marrëdhëniet shoqërore që zhvillohen gjatë adoleshencës. Grupet e adoleshentëve shpesh shkojnë në pazar, në kinema ose në vallëzime shkollore dhe ngjarje atletike. Edhe pse nuk ka asnjë rrjedhje të romancës së vërtetë në këtë fazë, disa vajza dhe djem bien në dashuri me njëri-tjetrin dhe madje edhe dalin në takime.

Stresorët

Djemtë dhe vajzat në klasat e shkollës nuk janë imun ndaj stresorëve të botës së tyre. Detyrat e shtëpisë, vështirësitë për të bërë miq, ndryshimi i lagjeve dhe shkollave, prindërit që punojnë—këta stresorë dhe të tjerë janë normale dhe të pritshme gjatë rritjes. Fatkeqësisht, disa fëmijë janë të ekspozuar ndaj stresorëve më të rëndë, duke përfshirë divorcin, abuzimin fizik dhe abuzimin seksual.

Divorci

Siç mund të pritet, ndarja e njësisë familjare është shumë stresuese për fëmijët e përfshirë, të cilët nga ana e tyre mund të ndihen të dëshpëruar, fajtorë, të zemëruar, nervozë, sfidues ose të shqetësuar.

Fëmijët e prindërve të divorcuar vuajnë. Këta fëmijë përballen me shumë faktorë të mundshëm stresues: ndryshime në marrëdhëniet e tyre me prindërit, mungesa e përditshme e njërit prind, mundësia për t'u rimartuar, prania e një njerke ose prania e njerkut. Fëmijët që janë të pakënaqur me një ose të dy prindërit e tyre dhe/ose situatën e tyre të jetesës përpara një divorci, kanë tendencë të kenë kohë të vështirë të përshtaten pas një divorci.

Abuzimi fizik i fëmijëve

Abuzimi fizik i fëmijëve është shkaktimi i qëllimshëm i dhimbjes, lëndimit dhe dëmtimit mbi një fëmijë. Abuzimi i fëmijëve përfshin gjithashtu abuzimin emocional dhe psikologjik, duke përfshirë poshtërimin, sikletin, refuzimin, ftohtësinë, mungesën e vëmendjes, neglizhencën, izolimin dhe terrorizimin.

Shumica e ekspertëve modernë besojnë se abuzimi fizik i fëmijëve është i dëmshëm për zhvillimin emocional të fëmijëve. Të rriturit që janë abuzuar fizikisht dhe emocionalisht si fëmijë shpesh vuajnë nga ndjenja të thella ankthi, turpi, faji dhe tradhtie. Nëse përvoja ka qenë veçanërisht traumatike dhe emocionalisht e dhimbshme (siç është shpesh abuzimi), viktimat mund t'i shtypin kujtimet e abuzimit dhe të pësojnë depresion të thellë e të pashpjegueshëm si të rritur. Abuzimi i fëmijëve pothuajse gjithmonë ndërhyt në marrëdhëniet e mëvonshme.

Studiuesit kanë vërejtur gjithashtu një gamë të gjerë të mosfunksionimit emocional gjatë, menjëherë pas dhe shumë kohë pas abuzimit fizik. Problemet emocionale mund të shfaqen si sulme ankthi, tendenca vetëvrasëse, shpërthime zemërimi, tërheqje, frikë dhe depresion, ndër të tjera. Vlen gjithashtu të përmendet një efekt negativ i qartë i abuzimit të fëmijëve - një model i fortë ndër brezash. Me fjalë të tjera, shumë abuzues ishin vetë viktimat të abuzimit si fëmijë. Pavarësisht gamës dhe intensitetit të pasojave të abuzimit të fëmijëve, shumë viktimat janë në gjendje ta pranojnë abuzimin si një ngjarje për të ardhur keq, por edhe si ngjarje që mund ta lënë pas.

Abuzimi seksual i fëmijëve

Një formë emocionalisht e dëmshme e abuzimit të fëmijëve është abuzimi seksual i fëmijëve. I njohur gjithashtu si ngacmimi i fëmijëve, abuzimi seksual i fëmijëve ndodh kur një adoleshent ose i rritur josh ose detyron një fëmijë të marrë pjesë në aktivitet seksual. Abuzimi seksual është ndoshta më i keq për shfrytëzimin e fëmijëve që mund të imagjinohet. Duke filluar nga prekja e thjeshtë deri te penetrimi, abuzimi seksual i fëmijëve është kulturalisht i ndaluar në shumicën e pjesëve të botës dhe është i paligjshëm.

Abuzimi seksual i fëmijëve është inçest kur dhunuesi është një i afërm. Ndryshe nga një keqkuptim popullor, inçesti është më pak i zakonshëm se abuzimi seksual nga një person jashtë familjes. Autorët e inçestit janë zakonisht meshkuj; viktimat e tyre janë zakonisht vajza në vitet e tyre të fëmijërisë së mesme.

Edukimi është masa më e mirë parandaluese për ngacmimin e fëmijëve. Prindërit duhet t'u shpjegojnë fëmijëve të tyre se si të mos preken në mënyrë të papërshtatshme dhe çfarë të bëjnë kur preken në mënyrë të papërshtatshme.

Vetë-koncepti

Sipas Erikson, detyra kryesore e zhvillimit të fëmijërisë së mesme është arritja e integritetit, ose ndjenja e kompetencës sociale. Konkurrenca (atletika, aktivitetet e guximshme) dhe përshtatjet e shumta sociale (përpjekja për të krijuar dhe mbajtur miq) shënojnë këtë fazë zhvillimi. Zhvillimi i suksesshëm i integritetit ndihmon një fëmijë të krijojë vetëvlerësim,

ose një qëndrim vlerësues ndaj vetes, i cili nga ana e tij ndërton vetëbesimin e nevojshëm për të krijuar marrëdhënie shoqërore të qëndrueshme dhe efektive. Shumica e djemve dhe vajzave zhvillojnë një ndjenjë pozitive të vetëkuptimit, vetëpërkufizimit dhe vetëkontrollit në fëmijërinë e mesme. Prindërit, mësuesit dhe miqtë mbështetës dhe të dashur, të cilët i bëjnë fëmijët të ndihen kompetent, nxisin këtë lloj zhvillimi. Kur u mungojnë aftësitë në një fushë, fëmijët në këtë grupmoshë zakonisht gjejnë një fushë tjetër në të cilën të shkëlqejnë. Shkëlqimi në një fushë kontribuon në ndjenjën e përgjithshme të vetëvlerësimit dhe përkatësisë së fëmijës në botën sociale. Për shembull, një fëmijë që nuk i pëlqen matematika, mund të marrë pianon si hobi dhe të zbulojë një talent për muzikën. Sa më shumë përvoja pozitive të kenë fëmijët në një ose më shumë fusha, aq më shumë ka gjasa që këta fëmijë të zhvillojnë vetëbesimin e nevojshëm për t'u përballur me sfida të reja sociale. Vetëbesimi, vetëvlerësimi dhe vetërregullimi, në fund të fundit formojnë vetëkonceptin e fëmijës.

Njohja sociale

Ndërsa fëmijët rriten, ata përmirësohen në përdorimin e njohjes sociale, ose njohurive dhe të kuptuarit eksperimental të shoqërisë dhe rregullave të sjelljes shoqërore. Përdorimi nga fëmijët i konkluzioneve sociale, ose supozimeve rreth natyrës së marrëdhënieve shoqërore, proceseve dhe ndjenjave të tjerëve, gjithashtu përmirësohet. Marrëdhëniet me bashkëmoshatarët luajnë një rol të madh në rregullimin e mirë të njohjes sociale të fëmijët e moshës shkollë. Anëtarët e një grupi kolegësh janë zakonisht të së njëjtës racë dhe status socio-ekonomik; shumë anëtarë të grupit të bashkëmoshatarëve jetojnë në lagje që janë etnikisht të padiversifikuara. Aktivitetet jokonkurruese midis bashkëmoshatarëve, të tilla si projektet në grup në shkollë, i ndihmojnë fëmijët të zhvillojnë marrëdhënie cilësore. Aktivitetet konkurruese, të tilla si sportet ekipore, i ndihmojnë fëmijët e moshës shkollë të zbulojnë talentet atletike, si dhe të menaxhojnë konfliktet. Kështu, fëmijët më të rritur mësojnë për besimin, ndershmërinë dhe se si të kenë marrëdhënie shoqërore shpërblyese kur ndërveprojnë me bashkëmoshatarët e tyre. Përfundimisht, njohja shoqërore e një adoleshenti realizohet ndërsa krijohen marrëdhënie afatgjata të bazuara në besim. Përgjatë këtyre përvojave, fëmijët më të rritur e kuptojnë botën si një mjedis social me rregullore. Me kalimin e kohës, këta fëmijë bëhen më të mirë në parashikimin e sjelljeve shoqërore të përshtatshme dhe të zbatueshme.

Zhvillimi fizik, kognitiv dhe psikosocial në adoleshencë

Zhvillimi fizik në adoleshencë

Adoleshenca—periudha e tranzicionit midis fëmijërisë dhe moshës madhore—përfshin moshën 12 deri në 19 vjeçare. Është një kohë ndryshimesh dhe zbulimesh të jashtëzakonshme. Gjatë këtyre viteve, rritja fizike, emocionale dhe intelektuale ndodh me një shpejtësi marramendëse, duke e sfiduar adoleshentin për t'u përshtatur me një trup të ri, identitetin social dhe zgjerimin e botëkuptimit.

Ndoshta asnjë aspekt i adoleshencës nuk është aq i dukshëm sa ndryshimet fizike që përjetojnë adoleshentët. Brenda harkut prej disa vitesh, një fëmijë në ngarkim bëhet një anëtar i rritur i pavarur dhe kontribuues i shoqërisë. Fillimi i adoleshencës shënon gjithashtu fillimin e fazës përfundimtare të zhvillimit psikoseksual të Frojdit, fazën gjenitale, e cila i përket si adoleshencës ashtu edhe moshës madhore.

Puberteti është koha e zhvillimit të shpejtë fizik, që sinjalizon fundin e fëmijërisë dhe fillimin e pjekurisë seksuale. Edhe pse puberteti mund të fillojë në periudha të ndryshme për njerëz të ndryshëm, me përfundimin e tij vajzat dhe djemtë pa ndonjë problem zhvillimi do të përgatiten strukturisht dhe hormonalisht për riprodhimin seksual. Hormonet janë përgjegjëse për zhvillimin e të dy karakteristikave kryesore seksuale (strukturat përgjegjëse drejtpërdrejt për riprodhimin) dhe karakteristikat sekondare seksuale (strukturat përgjegjëse indirekte për riprodhimin). Shembuj të karakteristikave kryesore seksuale janë penisi tek djemtë dhe mitra tek femrat. Një shembull i karakteristikave dytësore seksuale është rritja e qimeve në të dyja gjinitë. Meshkujt dhe femrat prodhojnë përafërsisht sasi të barabarta të hormoneve mashkullore (androgjen) dhe femërore (estrogjen). Në fillim të pubertetit, gjëndra e hipofizës stimulon ndryshimet hormonale në të gjithë trupin, duke përfshirë gjëndrat mbiveshkore, endokrine dhe seksuale. Koha e pubertetit duket se rezulton nga një kombinim i faktorëve gjenetikë, mjedisorë dhe shëndetësorë.

Ndryshimet rezultuese të pubertetit mund të kenë efekte të gjera në trupin e adoleshentëve. Si për vajzat ashtu edhe për djemtë adoleshente, dallimet në gjatësi dhe peshë, siklet të përgjithshëm, ulje-ngritje emocionale dhe probleme të lëkurës janë të zakonshme. Këto dhe ndryshime të tjera, duke përfshirë kohën e maturimit seksual, mund të jenë burime të ankthit dhe zhgënjimit të madh për rininë në lulëzim.

Zhvillimi kognitiv

Shumica e adoleshentëve arrijnë fazën e operacioneve formale të Piaget, në të cilën ata zhvillojnë mjete të reja për manipulimin e informacionit. Më parë, si fëmijë, ata mund të mendonin vetëm konkretisht, por në fazën e operacioneve formale ata mund të mendojnë në mënyrë abstrakte dhe deduktive. Adoleshentët në këtë fazë mund të marrin në konsideratë edhe mundësitë e ardhshme, të kërkojnë përgjigje, të trajtojnë në mënyrë fleksibile problemet, të testojnë hipotezat dhe të nxjerrin përfundime rreth ngjarjeve që nuk i kanë përjetuar drejtpërdrejt.

Pjekuria kognitive ndodh kur truri piqet dhe rrjeti social zgjerohet, gjë që ofron më shumë mundësi për të eksperimentuar me jetën. Për shkak se kjo përvojë botërore luan një rol të madh në arritjen e operacioneve formale, jo të gjithë adoleshentët hyjnë në këtë fazë të zhvillimit kognitiv. Megjithatë, studimet tregojnë se aftësitë e arsytimit abstrakt dhe kritik mund të mësohen. Për shembull, arsytimi i përditshëm përmirësohet midis viteve të para dhe të fundit të kolegjit, gjë që sugjeron vlerën e edukimit në maturimin kognitiv.

Zhvillimi moral dhe gjykimi

Një aspekt tjetër i zhvillimit kognitiv është zhvillimi moral dhe gjykimi, ose aftësia për të arsyetuar për të drejtën dhe të gabuarën. Lawrence Kohlberg propozoi një teori të zhvillimit moral me tre nivele të përbërë nga gjashtë faza. Niveli i parë, morali parakonvencional, ka të bëjë me arsyetimin dhe sjelljen morale të bazuar në rregulla dhe frikë nga ndëshkimi (Faza 1) dhe në interesin vetjak joempatik (Faza 2). Niveli i dytë, morali konvencional, i referohet konformitetit dhe ndihmës së të tjerëve (Faza 3) dhe bindjes ndaj ligjit dhe mbajtjes së rendit (Faza 4). Niveli i tretë, morali postkonvencional, shoqërohet me pranimin e natyrës relative dhe të ndryshueshme të rregullave dhe ligjeve (Faza 5) dhe shqetësimi i drejtuar nga ndërgjegjja për të drejtat e njeriut (Faza 6).

Zhvillimi moral varet, pjesërisht, nga shfaqja e ndjeshmërisë, turpit dhe fajit. Brendësia e moralit fillon me ndjeshmërinë, aftësinë për t'u lidhur me dhimbjen dhe gëzimin e të tjerëve. Fëmijët në vitin e tyre të parë fillojnë të tregojnë shenja të ndjeshmërisë bazë në atë që ata bëhen të shqetësuar kur përreth tyre bëjnë të njëjtën gjë. Brendësia e moralit përfshin gjithashtu turpin (ndjenjat e mospërputhjes me standardet e të tjerëve) dhe fajin (ndjenjat e mospërputhjes me standardet personale). Turpi zhvillohet rreth moshës 2 vjeç dhe ndjenja e fajit zhvillohet midis moshës 3 dhe 4. Ndërsa fëmijët piqen nga ana kognitive, ata dëshmojnë një aftësi në rritje për të peshuar pasojat në dritën e interesit vetjak dhe interesit të atyre përreth tyre. Adolehentët zakonisht demonstrojnë moral konvencional ndërsa i afrohen të 20-ave, megjithëse disave mund t'u duhet më shumë kohë për të fituar përvojën që u nevojitet për të bërë tranzicionin.

Kërkimi i identitetit

Adoleshenca është periudha e tranzicionit midis fëmijërisë dhe moshës madhore. Studuesit e kanë parë tradicionalisht adoleshencën si një kohë stuhie psikosociale dhe stresi - të mbajtjes së barrës së dëshirës për të qenë i rritur shumë përpara se të bëheni të tillë.

Frojdi e quajti periudhën e zhvillimit psikoseksual që fillon me pubertetin si fazë gjenitale. Gjatë kësaj faze, zhvillimi seksual arrin pjekurinë e të rriturve, duke rezultuar në një aftësi të shëndetshme për të dashur dhe për të punuar nëse individi ka përparuar me sukses nëpër fazat e mëparshme. Për shkak se pionierët e hershëm në zhvillim ishin të interesuar vetëm për fëmijërinë, Frojdi shpjegoi se faza gjenitale përfshin të gjithë moshën madhore dhe ai nuk përshkroi ndonjë ndryshim të veçantë midis viteve të adoleshencës dhe të rriturve.

Në të kundërt, Erikson vuri në dukje se konflikti kryesor me të cilin përballen adolehentët në këtë fazë është ai i konfuzionit të identitetit kundrejt identitetit. Prandaj, detyra psikosociale për adolehentët është zhvillimi i individualitetit. Për të formuar një identitet, adolehentët duhet të përcaktojnë një rol personal në shoqëri dhe të integrojnë dimensionet e ndryshme të personalitetit të tyre në një tërësi të ndjeshme. Ata duhet të luftojnë me çështje të tilla si zgjedhja e një karriere, kolegji, sistemi fetar dhe partie politike.

Ndryshimet hormonale të pubertetit ndikojnë në emocionet e adolehentëve. Së bashku me luhatjet emocionale dhe seksuale vjen nevoja që adolehentët të vënë në dyshim autoritetin dhe vlerat shoqërore, si dhe të testojnë kufijtë brenda marrëdhënieve ekzistuese. Kjo është lehtësisht e dukshme brenda sistemit të familjes, ku nevoja e adolehentëve për pavarësi nga prindërit dhe vëllezërit e motrat mund të shkaktojë një konflikt të madh dhe tension në shtëpi.

Zakonet dhe pritshmëritë shoqërore gjatë adoleshencës tani frenojnë kuriozitetin kaq karakteristik për fëmijët e vegjël, edhe pse presioni i bashkëmoshatarëve për të provuar gjëra të reja dhe për t'u sjellë në mënyra të caktuara është gjithashtu shumë i fuqishëm.

Kësaj tërheqjeje i shtohen dëshirat në rritje të adoleshentëve për përgjegjësi personale dhe pavarësi nga prindërit e tyre, së bashku me një interes gjithnjë në rritje dhe të parezistueshëm për seksualitetin.

Seksualiteti

Adoleshentët luftojnë për të gjetur rrugët e përshtatshme seksuale për të artikuluar dëshirat e tyre. Ata marrin pjesë në të njëjtat aktivitete seksuale si të rriturit, ndërsa zakonisht në mungesë të një marrëdhënieje të përkushtuar dhe afatgjatë. Adoleshentët seksualisht aktivë mund të mendojnë se janë të dashuruar dhe dalin me një person ekskluzivisht për periudha të gjata, por atyre u mungon niveli i pjekurisë së nevojshme për të mbajtur marrëdhënie intime dhe të dashura.

Adoleshentët gjejnë mënyra të ndryshme për t'u shprehur seksualisht. Shumica e të rinjve lehtësojnë tensionin seksual përmes masturbimit, i cili në këtë moshë është një sjellje e motivuar erotikisht. Një shprehje e dytë seksuale për adoleshentët është përkëdhelja e ndërsjellë, ose aktivitete seksuale të ndryshme nga marrëdhëniet seksuale. Një mundësi e tretë seksuale për adoleshentët është marrëdhënia. Mekanika e seksit është e njëjtë nëse pjesëmarrësit janë adoleshentë apo të rritur. Megjithatë, edhe pse pasioni i seksit mund të jetë i pranishëm, përkushtimi dhe intimiteti i një marrëdhënieje të pjekur zakonisht mungon në përvojën e adoleshencës. Ata gjithashtu kanë rrezik të mos marrin vazhdimisht masa paraprake kundër sëmundjeve seksualisht të transmetueshme, edhe në këtë ditë të HIV dhe AIDS.

Adoleshentët homoseksualë mund të hezitojnë të zbulojnë preferencat e tyre të perceptuara, për shkak të qëndrimeve negative të shoqërisë dhe të bashkëmoshatarëve të tyre për homoseksualitetin. Këta adoleshentë mund të shmangin përvojat homoseksuale ose, nëse i kanë ato, mund të shqetësohen për rëndësinë e tyre. Adoleshentët homoseksualë gjithashtu mund të shmangin zbulimin nga frika se mos viktimizohen nga adoleshentët heteroseksualë. Homofobia përfshin vërejtje negative, izolim social dhe kërcënime; mund të përfshijë edhe sulme të homoseksualëve, ose sulme të dhunshme ndaj homoseksualëve.

Identiteti dhe Orientimi Seksual

Një pjesë e zbulimit të identitetit të plotë të dikujt është forcimi i orientimit seksual, ose tërheqja seksuale, emocionale, romantike dhe e dashur ndaj anëtarëve të të njëjtit seks, seksit tjetër ose të dyjave. Një person që tërhiqet nga anëtarët e seksit tjetër është heteroseksual. Shumë përdorin termin homoseksual për t'iu referuar një homoseksuali mashkull, dhe lezbike për t'iu referuar një homoseksualeje femër. Një person që tërhiqet nga anëtarët e të dy gjinive është biseksual.

Në vitet 1940 dhe 1950, Alfred Kinsey dhe bashkëpunëtorët e tij zbuluan se orientimi seksual ekziston përgjatë një vazhdimësie. Përpara kërkimit të Kinsey për zakonet seksuale të banorëve të Shteteve të Bashkuara, ekspertët përgjithësisht besonin se shumica e individëve ishin heteroseksualë ose homoseksualë. Kinsey spekuloi se kategoritë e orientimit seksual nuk ishin aq të dallueshme. Në sondazhet e tij, shumë amerikanë raportuan se kishin të paktën një tërheqje minimale ndaj anëtarëve të së njëjtës gjini, megjithëse shumica nuk kishin vepruar kurrë në këtë tërheqje. Shkurtimisht, Kinsey dhe kolegët sollën në vëmendjen e shkencës mjekësore nocionin e heteroseksualitetit, homoseksualitetit dhe biseksualitetit duke qenë të gjitha orientime seksuale të ndara, por të lidhura.

Etiologjia e heteroseksualitetit, homoseksualitetit dhe biseksualitetit vazhdon t'u shmanget studuesve. Teoritë e sotme të orientimit seksual ndahen në kategori biologjike, psikologjike, sociale dhe ndërvepruese.

Teoritë biologjike

Përpyekjet për të identifikuar shkaqet specifike fiziologjike të homoseksualitetit kanë qenë jopërfundimtare. Teoritë fiziologjike tradicionale përfshijnë shumë pak testostosterone tek meshkujt, shumë testostosterone tek femrat, çekuilibrat hormonalë para lindjes, gabimet biologjike prenatale për shkak të stresit të nënës, ndryshimet në strukturat e trurit dhe ndryshimet dhe ndikimet gjenetike.

Teoritë psikologjike dhe sociale

Fëmijëria e hershme duket të jetë periudha kritike në të cilën formohet orientimi seksual, duke sugjeruar se të mësuarit luan një rol në shkaktimin e homoseksualitetit. Frojdianët besojnë se homoseksualiteti zhvillohet si përgjigje ndaj marrëdhënieve të trazuara familjare, një nëne tepër të dashur dhe dominuese dhe një baba pasiv dhe/ose humbjes së njërit ose të dy prindërve. Megjithatë, këto teori nuk mund të shpjegojnë pse homoseksualiteti ndodh tek individët që nuk vijnë nga këto lloj familjesh.

Kohët e fundit, studiuesit kanë propozuar që faktorët e të mësuarit social mund të jenë poashtu përgjegjës për homoseksualitetin. Preferenca seksuale mund të zhvillohet kur një fëmijë angazhohet në sjellje të hershme ndërgjinore (sjellje stereotipike të seksit tjetër) ose kur dëshira seksuale e një adoleshenti shfaqet gjatë një periudhe miqësish kryesisht të së njëjtës gjini.

Teoritë e ndërveprimit

Përkrahësit e teorisë ndërvepruese të homoseksualitetit pretendojnë se orientimi seksual zhvillohet nga një ndërveprim kompleks i faktorëve biologjikë, psikologjikë dhe socialë. Studiuesit shpjegojnë se hormonet prenatale së pari veprojnë në trurin e embrionit dhe fetusit, gjë që krijon një predispozitë fiziologjike ndaj një orientimi të caktuar seksual. Gjatë fëmijërisë së hershme, faktorët e të mësuarit social ndikojnë tek fëmija, ose duke lehtësuar ose frenuar predispozitën.

Çështjet shëndetësore

Problemet shëndetësore të adoleshentëve shpesh lidhen me statusin e ulët socio-ekonomik, dietën e varfër, kujdesin e pamjaftueshëm shëndetësor, aktivitetet e rrezikut, çështjet e personalitetit dhe një mënyrë jetese të ulur. Megjithatë, këto vite janë zakonisht të shëndetshme, megjithëse mund të shfaqen probleme të mëdha shëndetësore. Tre probleme të mundshme të mëdha shëndetësore përfshijnë çrregullimet e të ngrënit, depresionin dhe abuzimin me substancat.

Çrregullime të ngrënies

Çrregullimet e të ngrënit përfshijnë një preokupim me ushqimin. Më e zakonshmja prej tyre në mesin e adoleshentëve është obeziteti, i cili përkufizohet si një matje e palosjes së lëkurës në përqindjen e 85-të për gjatësinë e dikujt. Obeziteti mbart me vete potencialin për stigmë sociale, shqetësime psikologjike dhe probleme kronike shëndetësore. Përafërsisht 15 deri në 20 për qind e adoleshentëve janë obezë.

Një preokupim për të mos u bërë obez mund të çojë në anoreksi nervore, ose vetë-uritje. Anoreksiku tipik është një adoleshente modele që është e fiksuar pas ushqimit – blerjes, gatimit dhe përgatitjes së tij – por që ha shumë pak vetë. Ajo është ndoshta një perfeksioniste dhe ka një vetë-perceptim të shtrembëruar për trupin e saj, duke besuar se është shumë e trashë. Anoreksiku në përgjithësi është 20 për qind nën peshën ideale. Rreth 1 për qind e vajzave adoleshente janë anoreksike dhe 2 deri në 8 për qind e tyre vdesin përfundimisht nga uria.

E lidhur me anoreksinë është bulimia nervosa, një çrregullim që ndjek një model të të ngrënit të tepruar. Pasi kanë ngrënë një sasi të madhe ushqimi, bulimikët vjellin, marrin laksativë ose ushtrohen fuqishëm për të djegur kaloritë e konsumuara së fundmi. Bulimikët, ashtu si anoreksikët, janë të fiksuar pas ushqimit, peshës dhe formave trupore. Ndryshe nga anoreksikët, ata mbajnë një peshë trupore relativisht normale. Si anoreksia ashtu edhe bulimia janë shumë më të zakonshme tek femrat sesa tek meshkujt. Ata gjithashtu kalojnë të gjitha nivelet e shoqërisë.

Depresioni

Depresioni është një lloj çrregullimi humori i karakterizuar nga ndjenja e vetëvlerësimit të ulët dhe pavlefshmërisë, humbje e interesit për aktivitetet e jetës dhe ndryshime në modelet e të ngrënit dhe të gjumit. Depresioni i adoleshentëve është shpesh për shkak të ndryshimeve hormonale, sfidave të jetës dhe/ose shqetësimeve për pamjen e jashtme. Më shumë femra adoleshente sesa meshkuj vuajnë nga depresioni.

Një pasojë reale dhe tragjike e depresionit është vetëvrasja. Faktorët e rrezikut përfshijnë ndjenjat e mungesës së shpresës, preokupimin për vetëvrasje, një përpjekje të mëparshme për vetëvrasje, të kesh një plan specifik për të kryer vetëvrasjen, të kesh akses në armë zjarri ose pilula gjumi dhe ngjarje stresuese të jetës. Ashtu si me të rriturit, më shumë femra adoleshente tentojnë të vetëvriten, por më shumë meshkuj adoleshentë në fakt vdesin nga përpjekjet e tyre. Femrat përdorin metoda më pak të dhunshme (si marrja e pilulave) sesa meshkujt, të cilët priren të përdorin metoda më ekstreme dhe të pakthyeshme (si p.sh. të qëllojnë veten).

Abuzim me substanca

Disa adoleshentë abuzojnë me substanca për t'i shpëtuar dhimbjeve të rritjes, për të përballuar streset e përditshme ose për t'u miqësuar me bashkëmoshatarët që janë pjesë e një turme të caktuar. Si simbole tërheqëse të moshës madhore, alkooli dhe duhani/nikotina janë barnat e zgjedhura lehtësisht të disponueshme për adoleshentët. Alkooli është një depresant që vepron në uljen e frenimit duke nxitur një gjendje të këndshme relaksi. Nikotina është një stimulues që supozohet se prodhon një gjendje të këndshme zgjimi. Marihuana është substancë që prodhon një gjendje të lehtë të ndryshuar të ndërgjegjes. Përdorimi i drogës mes adoleshentëve është më pak i zakonshëm sot sesa në vitet 1960 dhe 1970, megjithëse shumë të rinj ende pinë duhan dhe përdorin droga të paligjshme.

Delikuenca e të miturve

Presioni i bashkëmoshatarëve gjatë adoleshencës është i fortë, ndonjëherë aq shumë sa adoleshentët përfshihen në veprime antisociale. Delikuenca e të miturve është shkelje e ligjit nga të miturit. Dy kategori të delikucencës janë:

- Të miturit që kryejnë krime të dënueshme me ligj (si p.sh. grabitje).
- Të miturit që kryejnë vepra që zakonisht nuk konsiderohen kriminale për të rriturit. Adoleshentët, veçanërisht meshkujt, janë përgjegjës për gati gjysmën e krimeve të kryera, veçanërisht kundër pronës.

Mundësia që një adoleshent të bëhet delikuent i mitur përcaktohet më shumë nga mungesa e mbikëqyrjes dhe disiplinës prindërore sesa statusi socio-ekonomik. Rebelimi i adoleshentëve mund të rritet nga tensioni midis dëshirës së adoleshentëve për kënaqësi të menjëhershme dhe këmbënguljes së prindërve për kënaqësi të vonuar. Prindërit që nuk dëshirojnë ose nuk janë të disponueshëm për të socializuar fëmijët më të vegjël mund t'i vendosin ata për probleme më vonë në adoleshencë. Për fat të mirë, shumica e delikuentëve të mitur përfundimisht rriten si qytetarë që i binden ligjit dhe kontribuojnë.

Literatura

- Abuhatoum, S., & Howe, N. (2013). Power in sibling conflict during early and middle childhood. *Social Development, 22*, 738- 754.
- Allen, K.E., & Marotz, L. (2001). *By the ages: Behavior and development of children pre-birth through eight*. Clifton Park, NY: Thomson Delmar Learning.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Barshay, J. (2015). Report: Scant scientific evidence for Head Start programs' effectiveness. U.S. News and World Report. Retrieved from <http://www.usnews.com/news/articles/2015/08/03/report-scant-scientific-evidence-for-head-start-programs-effectiveness>
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4(1), part 2.
- Baumrind, D. (2013). Authoritative parenting revisited: History and current status. In R. E. Larzelere, A. Sheffield, & A. W. Harrist (Eds.). *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development* (pp. 11- 34). Washington, DC: American Psychological Association.
- Berger, S.E., & Adolph, K.E. (2003). Infants Use Handrails as Tools in a Locomotor Task. *Developmental Psychology*, 39: 594-605.
- Berk, L. E. (2013). *Child Development* (9th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Blakemore, C. (2003). Movement is essential to learning. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 74(9): 22-25, 41.
- Bosco, F. M., Friedman, O., & Leslie, A. M. (2006). Recognition of pretend and real actions in play by 1- and 2-year-olds: Early success and why they fail. *Cognitive Development*, 21: 1-10.
- Bourgeois, K. S., Akhwar, A. W., Neal, S. A., & Lockman, J. J. (2005). Infant manual exploration of objects, surfaces, and their interrelations. *Infancy*, 8: 233-252.
- Centers for Disease Control and Prevention (2010). The Association Between School-Based Physical Activity, Including Physical Education, and Academic Performance. Retrieved from https://www.cdc.gov/healthyouth/health_and_academics/pdf/pa-pe_paper.pdf
- Claxton, L. J., Keen, R., & McCarty, M. E. (2003). Evidence of motor planning in infant reaching behavior. *Psychological Science*, 14: 354-356.
- Clearfield, M. W., Osborne, C. N., & Mullen, M. (2008). Learning by looking: Infants' social looking behavior across the transition from crawling to walking. *Journal of Experimental Child Psychology*, 100: 297-307.
- Comfort, R. L. (2005). Learning to play: Play deprivation among young children in foster care. *Zero to Three*, 25: 50-53.
- Felitti, V. J., Anda, R.F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258. doi:10.1016/S0749-3797(98)00017-8
- Middlebrooks, J. S., & Audage, N. C. (2008). The effects of childhood stress on health across the lifespan. (United States, Center for Disease Control, National Center for Injury Prevention and Control). Atlanta, GA.
- Schickedanz, J. A., Hansen, K., & Forsyth, P. D. (2000). *Understanding Children*. Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company.
- Trawick-Smith, J. W. (2014). *Early Childhood Development: A Multicultural Perspective*, (6th ed.). Upper Saddle River, N J: Pearson Education Inc.
- Ward, M., Lee, S., & Lipper, E. (2000). Failure to thrive is associated with disorganized infant-mother attachment and unresolved maternal attachment. *Infant Mental Health Journal*, 21(6): 428-442.
- Waters, E., Weinfield, N., & Hamilton, C. (2000). The stability of attachment from infancy to adolescence end early adulthood: General discussion. *Child Development*, 71(3): 703-706.
- Zeanah, C. (Ed.). (2000). *Handbook of infant mental health* (2nd ed.). New York: The Guilford Press

TRAJNIMI MBI PSIKOLOGJINË E ZHVILLIMIT

Vendi/lokacioni:

Data:

DRAFT AGJENDA E PUNËTORISË

Dita 1

Koha	Aktivitetet
9:00-9:30	Hapja e sesionit <ul style="list-style-type: none">• Regjistrimi i pjesëmarrësve• Konteksti i përgjithshëm i programit të trajnimit• Qëllimi i programit të trajnimit• Temat kryesore të mbuluara nga programi i trajnimit• Prezantimi i pjesëmarrësve dhe pritjet e tyre
9:30-10:15	Perspektivat teorike mbi zhvillimin njerëzor <ul style="list-style-type: none">• Teoria e Frojdit mbi zhvillimin psikoseksual• Teoria e Eriksonit mbi Zhvillimin Psikosocial• Teoria e Piaget mbi Zhvillimin Kognitive• Teoritë bihejvioriste mbi zhvillimin• Teoria e Bowlby-t mbi atashimin• Teoria e Bandura-s mbi të mësuarit social• Teoria Sociokulturore e Vygotsky
10:15-10:30	Pauza e kafes
10:30-12:00	Zhvillimi fizik dhe kognitiv në foshnjëri <ul style="list-style-type: none">• Zhvillimi fizik dhe motorik• Reflekset dhe aftësitë motorike\• Ndikimet kulturore• Roli i trurit në zhvillimin fizik• Zhvillimi kognitiv• Ndijimi dhe perceptimi• Të mësuarit• Kujtesa• Gjuha• Zhvillimi psikosocial në foshnjëri• Shëndeti i fëmijës• Marrëdhënia e foshnjës me prindërit / kujdestarët• Atashimi• Emocionet• Zhvillimi i konceptit për veten
12:00-13:00	Dreka

13:00-14:30	<p>Zhvillimi fizik, motorik dhe kognitiv në moshën parashkollore</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ndryshimet fizike • Zhvillimi i trurit • Aftësitë motorike • Shëndeti <p>Zhvillimi kognitiv</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kujtesa • Gjuha • Zhvillimi psikosocial në moshën parashkollore • Marrëdhëniet familjare • Vëllezërit e motrat • Rrethanat familjare dhe klasa shoqërore • Miqtë dhe shokët e lojës • Vetë-koncepti dhe vetëvlerësimi • Abuzimi • Stresi tek fëmijët e vegjël
14:30-15:00	<p>Aktivitete grupore dhe diskutim (prezantim rastesh të ndërlidhura me temat e diskutuara)</p>

Dita 2

Koha	Aktivitetet
9:00-9:30	<p>Hapja e sesionit</p> <ul style="list-style-type: none"> • Regjistrimi i pjesëmarrësve • Përmbledhje e çështjeve kryesore nga Dita 1 • Përcaktim i detyrave grupore
9:30-10:15	<p>Zhvillimi fizik dhe kognitiv në fëmijërinë e mesme</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zhvillimi fizik • Zhvillimi i trurit dhe sistemit nervor • Zhvillimi kognitiv • Kujtesa • Inteligjenca e fëmijërisë • Zhvillimi psikosocial në fëmijërinë e mesme • Marrëdhëniet familjare • Miqësia • Presioni i bashkëmoshatarëve • Seksualiteti • Stresorët • Abuzimi • Vetëkoncepti • Kognicioni social
10:15-10:30	Pauza e kafes

10:30-12:00	<p>Zhvillimi fizik dhe kognitiv në adoleshencë</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zhvillimi fizik • Zhvillimi kognitiv • Zhvillimi moral dhe gjykimi <p>Zhvillimi psikosocial në adoleshencë</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kërkimi i identitetit • Seksualiteti • Identiteti dhe Orientimi Seksual • Çështjet shëndetësore • Depresioni • Abuzimi me substance • Delikuenca e të miturve
12:00-13:00	Dreka
13:00-14:00	<p>Aktivitete grupore dhe diskutim (prezantim rastesh të ndërlidhura me temat e diskutuara)</p>
14:00-15:00	Administrimi i instrumenteve matëse për vlerësim të trajnimit dhe trajnerëve pjesëmarrës

VLERËSIMI I TRAJNIMIT

Shënim: Ky vlerësim është anonim. Do të shërbejë për të bërë ndryshimet e nevojshme dhe për të avancuar më tej programin e trajnimit. Luteni të shfrytëzoni kohën e nevojshme dhe na jepni komentet tuaja të vlefshme.

Ju lutemi shënoni shenjën tik (✓) për pjesët që pasqyrojnë pikëpamjet tuaja mbi aspektet specifike të trajnimit.

1. Aspektet logjistike	Jo	Nganjëherë	Shumicën e kohës	Po, plotësisht
1.1 Unë jam informuar me kohë për datën e punëtorisë				
1.2 Vendi i takimit ishte i rehatshëm dhe i përshtatshëm për aktivitetet e trajnimit				
1.3 E kam pranuar me kohë agjendën e punëtorisë				
2. Trajnerët, efikasiteti dhe efektiviteti	Jo	Nganjëherë	Shumicën e kohës	Po, plotësisht
2.1 Trajnerët kanë prezantuar qëllimin dhe rezultatet e pritura të modulit të trajnimit				
2.2 Trajnerët ishin kompetentë në fushat përkatëse				
2.3 Trajnerët kontribuan në pjesëmarrjen aktive të të trajnuarëve				
2.4 Prezantimet ishin të elaboruara dhe të qarta				
2.5 Trajnerët ofruan shembuj të mjaftueshëm dhe të duhur në ilustrimin e përmbajtjes				
2.6 Trajnerët aplikuan metoda interaktive të trajnimit				
2.7 Vëmendje e veçantë iu kushtua punës në çifte, në grupe ose punë individuale				
2.8 Trajnerët dhanë përgjigje adekuate për pyetjet e ngritura nga pjesëmarrësit				
2.9 Trajnerët dhanë komentet e tyre adekuate për prezantimet e punës në grupe / punës individuale / ose punës në çifte				

3. Përshtypjet e përgjithshme	Jo	Nganjëherë	Shumicën e kohës	Po, plotësisht
3.1 Jam i kënaqur me cilësinë e përgjithshme të trajnimit.				
3.2 Trajnimi ka përmbushur rezultatet e pritura				
3.3 Do t'i përdori materialet që janë shpërndarë për punën time pasuese				
3.4 Trajnimi kishte ekuilibër të duhur të aspekteve teorike dhe praktike				

4. Luteni t'i përgjigjeni pyetjeve të mëposhtme:

4.1 Cilat tema ishin në interesin tuaj më të madh?

4.2 Cilat tema ishin më pak të rëndësishme për ju?

4.3 Çfarë ndryshimesh do të rekomandonit në këtë program të trajnimit?

4.4 A keni ndonjë koment tjetër?

Funded by
the European Union

Instituti i Psikologjisë